

ISSN 1331-5927
UDK 246 : 27 : 726

NAŠA KATEDRALA 3 (1999) ZAGREB

NAŠA KATEDRALA

časopis Odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale

ODBOR ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE ZA OBNOVU KATEDRALE

Msgr JOSIP KLARIĆ, predsjednik Odbora
Msgr VLADIMIR STANKOVIĆ, generalni vikar
Mr STJEPAN VEČKOVIĆ, ravnatelj Nadb. Duhovnog Stola
Preč. MIRKO TOTOVIĆ, tajnik Odbora
Preč. JURAJ JERNEIĆ, ekonom Nadbiskupije
G. MIJO GOLUBIĆ, blagajnik

prof. Dr ANDRO MOHOROVIČIĆ, akademik
Prof. Dr BRANKO CRNKOVIĆ, petrolog
Prof. Dr IVO PODHORSKY, statičar
Dipl. ing. ZVONIMIR RUKAVINA, nadzorni inženjer

Uvodno slovo

Prijateljima katedrale, javnosti i vjernicima dajemo u ruke treći broj časopisa NAŠA KATEDRALA.

U ovom broju donosimo skraćeni studijski prikaz Msgra Dra Antuna Ivandije »Vinkovićev portal zagrebačke stolne crkve« na koji se nadovezuje članak »Gotski portali« autorice č. s. Line Slavice Plukavec. Studija o Vinkovićevom portalu u cijelosti je objavljena 1944. godine u ediciji: Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka.

O prošlosti i sadašnjosti zvona naše katedrale, kada i koja zvona zvone, te o zvonjenju za pokojnike, upoznaje nas msgr. Josip Klarić u članku »Zvona katedrale«.

Opis stanja i izgleda skulptura na prozorskim okvirima sjeverne strane broda katedrale s pozivom za hitnu njihovu obnovu nalazimo u članku gosp. Zorislava Horvata »Prozori sjevernog broda zagrebačke katedrale«.

U svom je članku o obnovi gosp. Zvonimir Rukavina izložio što je na katedrali i njenom okolišu urađeno tijekom 1999. godine, i koji nas zahtjevni poslovi iduće godine čekaju u nastavku obnove zapadnog pročelja.

I u ovom broju, uz iskrenu zahvalnost, donosimo popis darovatelja, bez kojih nema obnove.

ISSN 1331-5927
UDK 246:27:726

NAŠA KATEDRALA

časopis Odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale

Direktor:

Josip KLARIĆ

Glavni urednik:

Andre MOHOROVIČIĆ

Tehnički urednik:

Branko CRNKOVIĆ

Uređivački kolegij: Damir FORETIĆ, Zorislav HORVAT, Silvije NOVAK, Zrnka OŠTRIĆ,
Ivo PODHORSKY, Zvonimir RUKAVINA

Adresa uredništva:

Kaptol 31, 10000 Zagreb

Tel. 48-14-705 i 48-12-032

Faks. 48-14-721

Žiro račun: 30101-620-16

Poziv na broj: 012101-2320429041

Časopis izlazi povremeno

Naklada: 1000 primjeraka

Sadržaj:

Ivandija, A.: Vinkovićeve portal zagrebačke stolne crkve.....	3
Plukavec, L. S.: Gotički portali.....	15
Klarić, J.: Zvona katedrale.....	20
Horvat, Z.: Prozori sjevernog broda zagrebačke katedrale	24
Rukavina, Z.: O obnavljanju katedrale u 1999. godini	29
... Darovatelji za obnovu katedrale u 1999. godini (II. dio)	31

Tisak:

KOLMAX

Zagreb, ul. S.R. Njemačke 6

Antun IVANDIJA

VINKOVIĆEV PORTAL ZAGREBAČKE STOLNE CRKVE

Vinkovićevog portala danas nema na pročelju zagrebačke stolne crkve. On je – kao i mnoge druge umjetnine – pao žrtvom Bolléove reatauracije, koja je u ime »čistoće stila« uništila mnoštvo umjetničkih spomenika.

Uklonjen sa svog mjesta, taj portal danas više nije na okupu. Njegovi se skulptorski dijelovi nalaze na tri različita mjesta, a arhitektonske česti propadaju na nevremenu i u zemlji, te postoji ozbiljna bojazan, da taj umjetnički spomenik, koji se uza sve nepogode do danas u glavnom ipak sačuvao, sasvim propadne.

Taj se portal danas više ne može vidjeti u njegovoj potpunosti i na njegovu pravom mjestu. On je rastavljen i uklonjen našem svakdanjem promatranju. Možemo ga sebi samo predstaviti po onim svjetlopisnim snimkama (sl. 1) koje su učinjene, dok je još bio na pročelju stolne crkve, zatim po nekim nacrtima (sl. 2) koji su nam do danas ostali sačuvani, i konačno po sadašnjim svjetlopisnim snimkama njegovih detalja, koji se nalaze na različitim mjestima.

Arhitektura

Vinkovićev se portal nalazio na pročelju stolne crkve, ali ne točno u sredini pročelja, nego malo potisnut prema sjevernom tornju, kako nam svjedoči Schmidtov nacrt iz god. 1878. Čitav je portal zajedno sa svojim zabatom odskočio od pročelja toliko, da su se u debljini zida nalazili samo dovratnici sa jednim stupom portalnog predvorja i jednim međuprostorom.

Portal je bio skladna cjelina, sastavljena iz dva glavna dijela: šiljati je zabat uokvirio četiri šiljasta luka, koje nose stupovi. Portalno predvorje sačinjavala su sa svake strane po četiri obla stupa, koja su bila tako smještena, da se predvorje stepenasto suživalo do samog ulaza u crkvu.

Stupovi, zajedno s bazama i kapitelima, iznosili su 1,55 m visine. Baze stupova su izrazito atičke sa dva čvora i jednim žljebom među

njima. Trupla su stupova obla i posve glatka bez plastične ornamentike.

Tri vanjska para stupova imaju modifikaciju klasičnih kompozitnih kapitela, a četvrti nutarnji par nosi izrazito jonske kapitеле.

Nad kapitelima se uzdižu obli lukovi jednakog promjera, kao i stupovi. Savijaju se prema sredini portala u obliku stlačenog gotičkog luka, a površina im je posve glatka, bez ornamentata, kao i površina stupova.

Između pojedinih stupova i lukova portala nalaze se kruškoliko profilirani uglovi udubina, u kojima su smješteni stupovi i lukovi. Ovi su uglovi od podnožja portala pa do vrha lukova tako urešeni plastičnom ornamentikom, da svaki par ovih uglova imade drugi ornamentalni motiv. Ugao između trećeg i četvrtog luka nije imao nikakvog ornamenta, kao ni obrubni trak oko lunete portala.

Ugaoni trak između trećeg i četvrtog luka nije imao ni ornamentata, premda je njegovo vertikalno produženje bilo ukrašeno lisnatim ornamentom. Četvrti portalni luk sjeda na četvrti stup, ali je njegova profilacija posve drugačija od profilacije ostalih portalnih lukova. Isto je tako ugaona profilacija oko same lunete, kao i profilacije između trećeg i četvrtog luka, posve drugačije izvedena od profilacije ostalih uglova.

Ulaz u crkvu uokviruju četverouglasti, dosta teški dovratnici, a mjesto nadvratnika ispunjavaju lunetu portala teške barokne volute s anđelom u vrhu, koji u rukama drži ploču s natpisom: DOMUS MEA DOMUS ORATIONIS EST. Dovratnici su s volutama izrađeni iz crna mramora; anđeo je isklesan iz bijela mramora.

Čitavo je portalno predvorje s vanjske strane uokvirivao zupčasti ornament, koji je tekao sa svake strane portala od podnožja stupova do vrha portalnog luka.

Oko portalnog se predvorja dizao masivni zidni trup portala, koji se u vrhu završavao šiljatom zabatom. Zabati je bio pokriven kamenim pločama, koje su na pročelju portala odskočile od ostale portalne plohe, te su tako

činile završni vijenac. Taj je vijenac bio zupčasto narezan.

U zidnoj su plohi bile izdubljene niše za kipove svetaca.

Nad srednjom je nišom u vrhu portala bio grb jednog donatora portala, a ispod te niše neposredno nad zupčastim lukom, nalazio se grb drugog donatora.

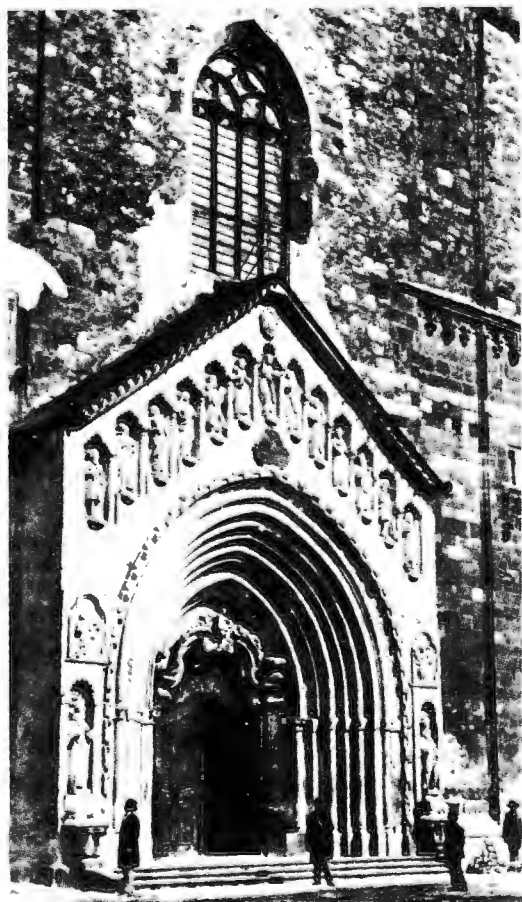
Portal je bio visok 13,07 m od najniže stepenice pred ulazom u stolnu crkvu pa do vrha zabata. Najveća širina iznosila je 11,40 m. Visina zabatnog trokuta imala je 4,15 m. Portalno je predvorje od zemlje do vrha zupčanog luka bilo visoko 8,50 m, a raspon je toga zupčanog luka iznosio 9,22 m. Sâm je ulazni otvor od zemlje pa do vrha obrubnog lučnog traka oko lunete bio visok 5,8 m, a širina je ulaznog otvora, računajući ovamo i zapreminu četverouglatih dovratnika, iznosila 3,85 m. Dubina je predvorja u presjeku bila 1,78 m, a

u tome su sami dovratnici bili duboki još 80 cm. Čitav je portal od pročelja stolne crkve odskočio za 1,4 m.

Grada, iz koje su izrađeni arhitektonski dijelovi portala, u glavnom je trostruka. To svjedoče još sačuvane arhitektonske česti, kao i oni pisci, koji su o portalu pisali, dok je on još bio na svome mjestu i u cjelini. Predvorje i trokutasti zabat izrađeni su iz pješčanog kamena slabije vrste, osim jednog dijela lukova u zabatu i prostora među njima, koji su iz tvrdog vapnenca. Dovratnici i barokne volute u timpanonu bili su načinjeni iz crna mramora.

Ikonografija portala

Figuralni ures nije bio prosut površinom portala bez ikakva značenja. Među skulpturama postoji dublja veza, koja sve figure povezuje u idejnu cjelinu. U kompoziciji je naglašena misao otkupljenja ljudskog roda preko općenite, katoličke Crkve, u kojoj je i zagrebačka crkva živi član. Otkupiteljsku misao izriču reljefi Marijina Naviještenja. Čitava je Crkva zastupana u svom osnivaču Isusu Kristu i u prvim svojim propovijednicima: apostolima. Zagrebačku crkvu pred-

Sl. 1. Vinkovićev portal zagrebačke stolne crkve

Sl. 2. Crtež — nacrt portala stare zagrebačke katedrale Hermanna Bolléa (iz Kovačevićeve ostavštine). Crtež u kopiji nalazi se u Gradskom muzeju. Inv. br. 1409, Uprava za zaštitu kulturne baštine

stavljaju kraljevi sv. Stjepan i sv. Ladislav, koji su s njom u uskoj vezi.

Prema ovoj glavnoj zamisli raspoređene su figuralne pojedinosti portala.

1. Lavovi

Sa svake su strane portalnog predvorja bila na podnožjima visokima oko 120 cm, dva lava stražara. Lavovi su isklesani iz bijela mramora i prikazani su, kako ležeći, uzdignute glave, široko otvorenih očiju, gledaju ravno preda se. Griva je lavovima u dugim pramenovima glatko prilegla uz vrat i prsa. Oba su lava svojom veličinom, načinom izradbe i stavom posve ista. Stilski na prvi pogled odaju karakteristike romaničkih skulptura, ali su stvarno vrlo daleko od romanike. Lavovi su na portalima bili omiljena tema srednjega vijeka, napose romaničkog stilskog razdoblja. To su t. zv. lavovi-čuvari. Bili su portalu dodani zato, što je slične lavove imao i onaj portal, koji je kod gradnje zagrebačkog portala služio majstoru za uzor. Danas se nalaze pohranjeni u državnom historijskom muzeju u Zagrebu.

2. Kipovi kraljeva sv. Stjepana i sv. Ladislava

Iznad lavova bili su u nišama na pročelju portala kipovi kraljeva sv. Stjepana i sv. Ladislava od bijela kamena u naravnoj veličini.

U niši je na sjevernoj strani bio kip sv. Ladislava s krunom na glavi.

Kip sv. Stjepana kralja bio je smješten na južnoj strani portalnog pročelja. I ovaj kralj imade na glavi krunu.

Kipovi sv. Ladislava i sv. Stjepana na portalu simbolički predstavljaju zagrebačku crkvu, jer su oba kralja bila u uskoj vezi i sa zagrebačkom biskupijom i zagrebačkom stolnom crkvom. Ladislav je oko 1094. utemeljio biskupiju, a u starije se vrijeme držalo, da je sagradio i stolnu crkvu. Sv. je Stjepan patron stolne crkve. Zato je razumljivo da su njihovi kipovi stajali već kod samog ulaza u katedralu. Kipovi se danas čuvaju u Muzeju grada Zagreba.

3. Reljefi Marijina navještenja

Dvadesetak centimetara iznad niša sv. Stjepana i sv. Ladislava bile su plitke niše s trolisnim završnim lukovima. U njima su bili postavljeni bas-reljefi Marijina Navještenja tako, da je na sjevernoj strani portala, nad kipom sv. Ladislava, bio reljef Bl. Dj. Marije, a na južnoj, nad kipom sv. Stjepana, reljef anđela Gabrijela.

Bl. Dj. Marija kleči na umjetnički izrađenom klecalu, koje je tako okrenuto, da bismo Mariju morali vidjeti u profilu, ali se ona

gornjim dijelom tijela i glavom okrenula gledaocu.

Vedro čelo i lagani smiješak, te pogled, preko gledaoca usmjeren u daljinu, odaje biće, koje živi vlastitim životom ne obazirući se ni na anđela, koji joj donosi poruku s neba. Desnu je ruku stavila na prsa, a lijevom na klecalu pokazuje gledaocu otvorenu knjigu. Bogati se nabori njene haljine spuštaju niz tijelo, a ispod njih se nazrijeva potkoljenica desne noge, kojom je pokleknula na klecalu. Nad Marijinom je glavom bio prikazan golub, simbol Duha Svetoga, ali se nije sačuvao s reljefom Marije, jer je bio isklesan na drugom komadu kamena.

Drugi se detalj Navještenja nalazio na južnoj strani portala nad kipom sv. Stjepana. Predstavljao je arkandela Gabrijela. Anđeo je prikazan u trenutku, kad se s neba spustio na zemlju.

Uza sve lijepe forme ovih dvaju reljefa ipak se ne možemo oteći dojmu, da je njihova nutarnja povezanost slabo prikazana. Marija se okrenula od anđela i pokazuje gledaocu svoju knjigu upirući svoj pogled u daljinu. Anđeo pozdravlja Mariju, ali njegov pogled ne slijedi pokrete desne ruke, nego ispod sebe promatra one, koji dolje prolaze.

Danas ova dva reljefa nisu na okupu. Reljef je s likom Bl. Dj. Marije pohranjen u Muzeju grada Zagreba, a reljef je anđela smješten u Diecezanskom muzeju zagrebačke nadbiskupije.

4. Kipovi Krista i apostola

U nišama su se portalnog zabata nalazili kipovi apostola, a u srednjoj je niši bio kip Krista.

U srednjoj niši, u vrhu portalnog zabata, nalazila se centralna figura portala: lik Krista. Isusova je fizionomija ista, kako je već umjetnost običava prikazivati: duga, po sredini glave razdijeljena kosa, spušta se niz zatiljak. Kratka je brada jedva primjetno razdijeljena po sredini. Krist stoji u malo raskoračenom stavu. Čitavo se tijelo malo nagnulo za desnom rukom, koju je podigao na blagoslov. U lijevoj ruci u visini prsiju drži veliku kuglu, simbol kraljevske vlasti. Odjeven je u dugu haljinu, a preko nje prebacio je plašt. Nabori su i plašta i haljine vrlo mekano modelirani, te daju čitavoj statui dojam lakoće i otmjenosti. Draperija se Kristova odijela posve podudara s draperijom odijela apostola Ivana, samo je sve u obratnom položaju. Kip je pohranjen u Muzeju grada Zagreba.

Na sjevernoj strani portala, u prvoj niši, računajući s vanjske strane prema sredini,

nalazio se kip Jakova Mladega. Apostol je odjeven u kratku pripasanu tuniku. U desnoj ruci imade štap, simbol mučeništva, a u lijevoj drži knjigu. Po tomu zaključujemo, da je to Jakov Mladi.

Do kipa Jakova Mladeg bio je smješten kip sv. Šimuna apostola. Za njegovo mjesto doznajemo iz starih svjetlopisnih snimaka, kao i iz Bolléove oznake »F«, koja označuje drugu nišu. Lik je to robustna muškarca u zreloj muževnoj dobi. Svetac u desnoj ruci na prsima drži knjigu, a lijevom pritište k sebi dugu pilu, znak svog mučeništva. Kip je još dobro sačuvan, a pohranjen je u Muzeju grada Zagreba.

U trećoj se udubini sa sjeverne strane nalazila statua sv. Bartola. Fine crte lica i lagano naborano čelo odaju posebno ljupkost ovoga krepkoga muža. Lijevom rukom drži zatvorenu knjigu, a u desnoj na prsima imade veliki nož, simbol mučeništva. Danas se čuva u Diecezanskom muzeju.

Na četvrtom je mjestu sa sjevera bio kip sv. Ivana apostola. To je statua mladića bez brade, punih obraza i gotovo ženskih crta lica. Na desnoj ruci drži atribut (kalež), prislonjen uz tijelo, a lijevu je slobodno položio na prsa u visini pojasa.

U petoj je niši bio kip sv. Andrije apostola. Prikazan je kao postariji muž, jakih ličnih kostiju, visoko izvinutih obrva i naborana čela. U desnoj ruci imade knjigu, a lijevom rukom drži svoj atribut: veliki križ u obliku slova »X«. Kod figure najviše udara u oči upravo golem križ. Danas je kip u Muzeju grada Zagreba.

U šestoj je udubini bio kip sv. Petra apostola. Napola čelava figura imade krupne, visoko uzvinute obrve, velike brkove i nešto kraću, ali široku i kovrčastu bradu. U lijevoj ruci drži golem ključ, a na desnoj imade knjigu. Otvoreni pogled i tijelo, malo nagnuto naprijed, odaju neustrašivost i temperamentnost ovog apostola. Čuva se u Muzeju grada Zagreba.

U susjednoj niši do Kristova kipa, na južnoj strani portala, nalazila se statua sv. Pavla apostola. Apostol imade kratku kovrčastu kosu, visoko naborano čelo, vrlo duge brkove i dugu bradu, koja mu pokriva polovicu prstiju. U desnoj ruci na prsima imade knjigu, a lijevom rukom drži dugi dvosjekli mač. Svojom razigranom draperijom i jakim kontrastima svijetla i sjene ovaj kip pripada među one skulpture na portalu, koje imadu u sebi najviše života i pokreta. Danas se nalazi pohranjen u Muzeju grada Zagreba.

Na istoj strani portala, u drugoj niši od sredine, nalazio se kip Jakova Starijega. S lica

mu se odrazuje blagost. Apostol na desnoj ruci ima knjigu, a lijevom je prislonio na sebe dugi putnički štap. Na putnoj kabanici imade dvije školjke. Po tim atributima prepoznajemo Jakova Starijega. Sada se čuva u Diecezanskom muzeju.

Do kipa Jakova Starijega bio je smješten kip sv. Tome apostola. Figura je uskih ramena, pa izgleda vitkija od ostalih. Desnom rukom drži knjigu. Nadlaktica je lijeve ruke zagrnutu plaštem. Od lakta je ruka otkinuta, te ne znamo, što je u njoj držao. Zbog nedostatka ikonografijskih atributa kod ove statue nameće se pitanje identifikacije apostola, jer knjiga nije atribut, koji bi odlučio. Možda je ovaj apostol u desnoj ruci držao svoj specifični atribut, no danas je ta ruka otkinuta. Ostaje samo dokaz *per exclusionem* i zaključak iz mjesta, koje je zauzimao na portalu. Ovo potvrđuje i raspored apostola, kako ga nalazimo na portalu. Oni su naime poredani ovim redom (ako računamo od vrha portala i slažemo parove tako, da jednom apostolu na sjevernoj strani dodajemo odgovarajući kip s južne strane): Petar – Pavao, Andrija – Jakov Stariji, Ivan – X (Toma), Bartolomej – Matej, Šimun – Juda Tadej, Jakov Mladi – Filip. Isti se redoslijed apostola nalazi u rimskom misalu, u »Canon Missae« prije podizanja, s jedinim izuzetkom, da u molitvi Jakov i Filip dolaze na četvrtom mjestu, a na portalu su na šestome. Treći par apostola u tom liturgijskom tekstu čine Ivan i Toma. Kako se parovi apostola na portalu slažu s parovima u kanonu mise, slijedi, da apostolu Ivanu pripada sv. Toma. U trećoj se niši na južnoj strani portala dakle nalazila statua apostola Tome. Danas se ona čuva u Muzeju grada Zagreba.

Do Tome je bio kip sv. Mateja. Na desnoj ruci drži knjigu u vodoravnom položaju, a lijevom je prislonio na sebe neke vrste sjekiru, znak mučeništva. Pripada među najprimitivnije izrađene skulpture portala. Danas se nalazi pohranjena u Muzeju grada Zagreba.

U petoj se udubini nalazio kip sv. Jude Tadeja, apostola. Ovo je najljepša figura na portalu. Fine crte lica odaju blagi i plemeniti značaj. Apostol u desnoj ruci imade knjigu, a lijevom se podupro na debelu toljagu, svoj atribut. Vrlo lijepa draperija odijela i stav apostola daju statui veliku živost. Ovaj se vrlo lijepi kip danas nalazi u Diecezanskom muzeju.

U posljednjoj je niši s južne strane portala bio kip sv. Filipa. U desnoj ruci drži knjigu, a lijevom je na sebe prislonio golem, naopako okrenut križ, znak mučeništva, koji mu svom težinom stoji na desnom stopalu. Statua

općenito daje dojam robustnosti, te svojom izradbom mnogo zaostaje za kipom Jude Tadeja. Čuva se u Muzeju grada Zagreba.

Sa sv. Filipom završava niz apostola. Apostoli s Kristom zauzimaju najdoličnije mjesto na portalu, te ispunjavaju zidnu plohu zabata, ukidajući tako prazninu, koja bi nastala, da nema tih statua. Preostali je dio zidne plohe u vrhovima zabata ispunjen grbovima donatora ovog portala

Grbovi i natpis

Na portalu su se nalazila dva grba. Jedan je bio u vrhu zabata iznad Kristova kipa.

Na ovalnoj ploči od bijela kamena, urešenoj baroknim volutama, nalazilo se eliptično polje, uokvireno vijencem od lovora. Na vijencu su gore, dolje, desno i lijevo izrađena četiri četverolatičasta cvjetića, slična cvijetu jagode. U eliptičnom je polju štit, a nad njim mitra, obrubljena širokim rubovima, po sredini okomitom trakom podijeljena na dva polja i urešena draguljima. S lijeve strane mitre vidi se vrh biskupskog štapa. Dugi trakovi mitre vise s jedne i s druge strane štita, na kojem je grb: raskriljeni pelikan, okrenut na lijevo, kako svojim kljunom razdire grudi i krvlju hrani troje mladih. Čitava je ploča visoka 76, a široka 60 cm. Visina samog štita s pelikanom iznosi 28 cm. Sada se nalazi u Državnom historijskom muzeju u Zagrebu.

Ispod Kristova lika nalazila se druga ploča s grbom i natpisom. Izrađena je od crvena kamena u obliku trokuta. Visoka je 1 m, a široka 1,15 m. Vodoravno je podijeljena na dva polja. U vrhu je izrađena glavica anđela s dva krila. Rubovi su ploče urešeni volutastom ornamentikom. U gornjem je dijelu ploče izdubljeno polje u obliku nepravilne kružnice, a u njemu je grb: na troglavom brežuljku vuk, okrenut na lijevo, nosi u zubima janje. Nad štitom je šljem, a na njemu opet s desna na lijevo vuk s janjetom u zubima. Od šljema i štita s grbom leprša dolje pognut heraldički lisnati ornament.

U donjem je dijelu ploče glatko izbrušeno dugoljasto polje, i na njemu je majuskulom urezan sljedeći natpis:

COEPERAT HAEC PRAESVL BENEDICTUS VINKOVICH OLIM, PECTORE FLAGRANTI DONA PARARE DEO, QVAE LVDOVICVS EGO FECI WKOSZLAVICH IPSA, VT QVEAT OPTATVM FINIS HABERE DECVS,

LVX AETERNA DEO REGALIS IANVA TEMPLI,

Zadnji je redak ovoga natpisa pisan kronografski i odaje godinu 1673.

Na naličju se ploče nalazi odlomak reljefa s grobnim natpisom zagrebačkog kanonika i arhidakona Blaža od Moravča. Ovaj je kamen, koji je prije bio nadgrobni spomenik, 200 godina kasnije bio otklesan i na njegovu je naličju bio izrađen novi grb, koji je uzidan u zabat portala. Danas se ta ploča nalazi pohranjena u Muzeju grada Zagreba.

Očito je, da drugi grb pripada zagrebačkom kanoniku Ljudevitu Vukoslaviću, jer se u natpisu izričito spominje njegovo ime: »Ludovicus ego feci Wkoszlavich«. U samome je grbu prikazan vuk, što je jasna aluzija na ime Vukoslavić. Taj je kanonik dao – kako se razabire iz natpisa – staviti na portal svoj grb, pošto je dovršio na portalu ono, što je počeo »praesul Benedictus Vinkovich«.

Grb s pelikanom nema na sebi natpisa, te se ne može odmah znati, kome je pripadao. Ni po heraldičkom motivu ne možemo definitivno odrediti osobu. Tijekom vremena više se osoba služilo pelikanom kao svojim grbom. Ipak mitra nad grbom daje naslućivati, da bi ovo mogao biti grb biskupa Benedikta Vinkovića, što potvrđuje izvorni Vinkovićev pečat.

Traganje je za vlasnicima grbova iznijelo tri osobe, koje su u vezi sa starim portalom. To su: biskup Benedikt Vinković, kanonik Ljudevit Vukoslavić i zagrebački kanonik i izabrani skradinski biskup Ivan Josip Babić.

Vinkovićeva gradnja

Natpis na portalu izričito spominje, da je biskup Vinković počeo graditi portal: »Coeparat haec praesul Benedictus Vinkovich«. Vinkovićevo je djelo nastavio kanonik Vukoslavić: »Quae Ludovicus ego feci Wkoszlavich ipsa«. Prema tome natpis obilježuje vrijeme gradnje portala: od Benedikta Vinkovića do Ljudevita Vukoslavića. Ovo vremensko razdoblje proširuje se do kanonika Babića.

Uzme li se u obzir samo portalni natpis, tada portal nije mogao biti započet nikako prije 1630. g., kad je Vinković postao pečuškim biskupom, jer je tada dobio pravo na naslov »praesul«, koji mu pridaje natpis.

Da je gradnja portala zaista početa za Benedikta Vinkovića, svjedoče i neki stariji pisci.

Najveću je starost portalu pridavao Bollé, ali njemu sigurno nisu bila poznata svjedočan-

stva starijih pisaca ni arhivska građa; no upravo je čudno, kako je mogao prijeći preko očite tvrdnje portalnog natpisa. Bollé je bio uvjeren, da portal potječe još od stare romaničke katedrale, koju je g. 1217. posvetio biskup Stjepan I. Ovo je svoje mišljenje temeljio na romaničkom izgledu portala.

Od novijih je pisaca Tkalčić u Kaptolskom arhivu pronašao izvorni ugovor između biskupa Vinkovića i Kozme Millera, klesara iz Krškoga (Gurgfeld) u Kranjskoj, potpisan 7. siječnja g. 1640. Po tom je ugovoru Kozma Miller dužan »s bivšeg portala stare stupove otklesati i druge na njihovo mjesto staviti. Zatim isklesati i postaviti kipove u uložnicah nad portal i postranice; i napokon klesanim kamenom pokriti ga; za ovu pako radnju dati će mu 500 for., te 25 četvrtinah pšenice, 15 četvrtinah raži i 15 četvrtinah prosa, te 100 vedarah vina, 3 ugojene svinje (krnjaci) i potrebite skele i težake«.

Tkalčić nije ustanovio, kada se doista počelo s gradnjom, jer iz ugovora ne slijedi, da je on odmah i proveden. To je riješio Barlè objelodanivši bilješku s datumima otplate ugovorene nagrade Kozmi Milleru. Iz ove se bilješke može zaključiti, da je Miller počeo s radom odmah u proljeće g. 1640., jer mu je već u subotu iza Tijelova g. 1640. isplaćeno na račun zaslužbe 54 forinta.

Vinkovića je na gradnju portala potakla potreba. Stari je portal uništilo vrijeme, a i različite nepogode. Vjerojatno je najviše stradao g. 1528. u građanskom ratu između ferdinandovaca i zapoljevaca, te g. 1624., kada je katedrala postala žrtvom požara. Iza ovih je nezgoda stari portal bio veoma oštećen, pa je Vinković uzeo sebi za zadaću, da crkvu uresi novim portalom. Zato je po Millerovom proračunu trebao za portal pribaviti 8 centi željeza, vapna i pijeska, drva i dasaka za skelu, pribor za dizanje kamenja, ulja i ostaloga tvoriva. Zatim radnike u kamenolomu, podvoz, jednoga tesara i gotovo svaki dan po osam radnika, te sve, što je potrebno za zidara.

Gradnja je bila u punome jeku, kad je 2. prosinca g. 1642. umro začetnik i jedini financijer portala biskup Vinković. Nije dočekao dovršenje djela, ali je već za njegova života portal bio u glavnome gotov. Slijedi to iz činjenice, što je već 9. travnja g. 1643. kanonik lektor Franjo Jančević s Millerom sklopio ugovor o postavljanju portala, u kojem govori u prošlom vremenu, da je majstor portal načinio. Kako je od biskupove smrti do ovoga ugovora prošlo tek četiri mjeseca i sedam dana, očito je, da je već za biskupova života

velik dio posla bio izvršen, jer se za to vrijeme ne bi bio mogao svladati veći posao.

Vinkovićevom je smrću prestao vrijediti ugovor, koji je on sklopio s Millerom, pa su radnje na portalu trebale prestati, i djelo je imalo ostati nedovršeno. Da se to ne dogodi, odlučili su izvršitelji Vinkovićeve oporuke vriednost ugovora i dalje produžiti.

Na taj su način radnje nastavljene i za kratko vrijeme privedene kraju. Portal je za četiri mjeseca bio svršen – samo ga je trebalo postaviti na pročelje crkve. Zato je dne 9. travnja g. 1643. kanonik-lektor Franjo Jančević načinio ugovor s Kozmom Millerom za podignuće portala. Majstor je morao portal »auf das beste auf zu setzen und wie recht ist auch ohne schaden als in der Mauererey und Steinmetzerey«. Kaptol će mu za taj posao dati 100 ranskih forint.

Dokumenti ne govore izravno, kada je taj ugovor izvršen.

Dokumenti u Nadbiskupskoj arhivi potvrđuju mišljenje, da je portal bio dovršen neposredno iza Vinkovićeve smrti.

Ovo se mišljenje lijepo daje dovesti u sklad i s Vukoslavićevim natpisom, premda on izričito spominje, da je portal dovršen g. 1673. Od podizanja, naime, portala na pročelje do Vukoslavićeva natpisa prošlo je najmanje 30 godina. U tom je vremenu portal mogao pos-tradati i to veoma brzo iza podignuća, pa se već nakon 30 godina držalo, da uopće i nije bio dovršen. Vukoslavić je onda popravke, a i neke preinake i umetke po suvremenom ukusu nazvao dovršenjem portala. Doista je dne 29. ožujka g. 1645, stolna crkva postala žrtvom velikog požara, pa se nagada, da je u toj nezgodi stradao i novi portal. Dokumenti o tome ništa ne govore.

Vukoslavićeva obnova

Kronografski ispisan posljednji stih u Vukoslavićevom natpisu kaže, da je kanonik Vukoslavić izvršio svoje djelo g. 1673. Iz samog se natpisa ne može doznati, što je tada načinjeno. Spominje se da su tada Vukoslavićevim novcem izrađeni kipovi apostola i kraljeva sv. Stjepana i sv. Ladislava. Ovu vijest potvrđuju i stilske oznake statua, no samo djelomično, što se tiče kipova apostola. Draperija odijela, statika i razgibanost tijela, te napose izražajnost i crte lica odaju u statuama dvije (možda i tri) ruke, te dva vremenska razmaka.

U jednu skupinu pripadaju kipovi s jednostavnom, mirnom i ponešto primitivnom draperijom odijela i s veoma naglašenom statikom tijela. U izrazu lica i izvedbi kontura

pokazuje se mnogo robustnosti, što više, i rustike. Ovamo idu kipovi: sv. Šimuna, Andrije, Petra, Tome, Mateja i Filipa.

Drugu skupinu obilježuje lagana, fina i malo nemirna draperija odijela, mnogo jača prostorna razgibanost tijela, te lijepere crte lica. Ovoj skupini pripadaju kipovi Ladislava i Stjepana, reljefi Navještenja, statue Jakova Mlađega, Bartolomeja i Ivana, Krista, Pavla i Jakova Starijega te Jude Tadeja.

Po stilskim su oznakama ove figure mlađe od onih prve skupine. Pokazuju mnogo više baroknih crta od prvih, te po samim stilskim oznakama vremenski pripadaju pod konac 17. stoljeća, dok statue iz prve skupine jedva što imaju zajedničko s barokom.

Za Vukoslavića su znači ponovno izrađeni kipovi Ladislava i Stjepana, te oni kipovi apostola, koji po stilskim oznakama pripadaju pod konac 17. stoljeća.

Ali ove statue nisu odmah i postavljene na svoja mjesta. Poslije smrti kanonika Vukoslavića dao ih je podignuti u niše na portal kanonik i izabrani skradinski biskup Ivan Josip Babić.

Godina 1673., koja je upisana na portalu, ne znači vrijeme, kada je portal konačno dovršen, nego se može shvatiti kao početak Vukoslavićevih radova, koji su se otegnuli sve do njegove smrti g. 1677. te su završeni istom za Babića. Vukoslavićeva je dakle restauracija portala počela g. 1673., a svršila svakako prije Babićeve smrti g. 1700.

Osim navedenih statua tada su još postavljeni novi grbovi, a iz istog vremena potječu i dovratnici od crna mramora, te barokne volute u timpanonu. O dovratnicima i timpanonu dokumenti ništa ne govore, ali njihov stil odaje isto vremensko razdoblje. Da li je u ostalim arhitektonskim dijelovima što mijenjano ili popravljano, to danas ne znamo.

Propast portala

Vukoslavićevom su restauracijom svi radovi oko portala bili dovršeni. Portal je iza toga 200 godina ostao nepromijenjen. U vrijeme biskupa Vrhovca bilo je za portal načinjeno posebno krovno, koje se zimi podiglo nada nj, da ga zaštiti od kiše i snijega i da oborine ne rastvore inače mekani kamen, iz kojeg je bio načinjen. Toj pažnji treba zahvaliti, da se portal sve do kraja prošlog stoljeća dobro sačuvao, premda je bio iz slabe građe.

Kad je osamdesetih godina prošlog stoljeća pokrenuto pitanje o restauraciji stolne crkve, zadržao je arhitekt Schmidt u svojoj osnovi na

pročelju katedrale stari portal, ali ga je namjeravao preurediti.

Po njegovoj su se zamisli imali s portala odstraniti lavovi-stražari, zatim kipovi sv. Stjepana i Ladislava, reljefi Navještenja, oba grba, te barokni dovratnici i volute u timpanonu. Ulaz je trebao dobiti ravan nadvratnik, a u lunetu je mislio postaviti reljef Boga Oca. Na mjestu Vukoslavićeva grba imala je biti načinjena slijepa rozeta, a na vrh se portala imao postaviti križ. Po ovoj su osnovi imali pasti žrtvom uglavnom dijelovi Vukoslavićeve restauracije, osim kipova apostola.

Izvođenje je Schmidtove osnove na prijedlog samog Schmidta bilo povjereno Hermanu Bolléu, koji se kod portala u početku namjeravao držati Schmidtova nacrt. Zato je s portala najprije uklonio dovratnike s volutama u timpanonu. Danas je nemoguće ustanoviti, do koje je mjere bila provedena ova Schmidtova osnova na portalu. Ona nije ostala konačnim rješenjem. Bollé je dao portal posve ukloniti s pročelja stolne crkve, valjda zato, što on kao dosljedni provoditelj »čistoće stila« nije mogao na gotičkom pročelju stolne crkve zadržati »romanički« portal. A kako je bio uvjerenja, da portal pripada među najstarije dijelove katedrale, da potječe još iz doba romanike, nije se usudio posve ga uništiti, nego ga je mislio opet podići na drugome mjestu. Zato je kod demoliranja načinio točan nacrt, dao je numerirati svaki kamen i pojedine je brojeve unio u taj nacrt tako, da se portal može natrag uspostaviti. Ovaj se izvorni Bolléov nacrt danas nalazi u Konzervatorskom uredu u Zagrebu, a njegova se kasnija nepotpuna kopija čuva u Muzeju grada Zagreba.

Za vrijeme rušenja portala jedan je dio kamenja sa skulpturama bio smješten u srednju kulu na sjeveru katedralne sakristije, a drugi dio na hrpu pokraj kule. G. 1925. iznesene su neke statue iz kule za Kulturnu izložbu grada Zagreba, te su od tog vremena posuđene Gradskom muzeju, gdje se i danas nalaze zajedno s Vukoslavićevim grbom. Lavovi i Vinković-Babićev grb dospjeli su (vjerovatno iza smrti I. K. Tkalčića) u državni historijski muzej. G. 1938. počeli su radovi oko popravka katedrale, pa je kula, u kojoj se nalazio dio portala, upotrebljena za spremište. Zato je portalno kamenje izneseno napolje, te na hrpi iza katedralne abside lagano, ali sigurno propada na nevremenu. Preostale statue, koje nisu u Gradskom muzeju, smještene su u Diecezanskom muzeju zagrebačke nadbiskupije. Ono portalno kamenje, za koje u vremenu demoliranja portala nije bilo mjesta u kuli, nego je smješteno

na hrpu pokraj kule, dospjelo je još prije g. 1938. u Nadbiskupski vrt na »Lurdsku spilju«. Tu, pokriveno zemljom, u trajnoj vlazi i obrašteno ukrasnim grmljem, te sasvim zaboravljeno, propada velikom brzinom. Ova je »Lurdska spilja« pravo nalazište kamenja iz stare katedrale. Tu imade podosta skulptorskih i arhitektonskih fragmenata gotike, od koje naši muzeji imadu inače vrlo malo ostataka. Mramorni dovratnici s baroknim volutama već su prije netragom propali.

Takav je svršetak dočekala »porta principalis . . . magnifica et maiestati basilicae respondens« zagrebačke stolne crkve, koja je bila zanimljiva ne samo za povjesničara, nego je i zanimljiv umjetnički spomenik.

Uzor Vinkovićevog portala

Portal je imao više stilskih obilježja. Stariji su pisci isticali u glavnom dva najočitija: romaničko i barokno, ali se svi nisu slagali u tome, koje dijelove treba prozvati romaničkim, a koje baroknim.

Shvatljivo je protivurjeđe pisaca u određivanju stilskih oznaka portala, jer oni nisu dovoljno poznavali historijske dokumente o gradnji portala i jer im je bila slabo pristupačna poredbena umjetnička građa. Postoji velika sličnost zagrebačkog portala s portalom opatijske crkve u Sz. Jáku u Željeznoj županiji u Madžarskoj. Strossmayer je bio uvjerenja, da je portal u Jáku gotički, dok je zagrebački građen u romaničkom stilu. Njemu se zagrebački portal čini sličnijim portalu bečke crkve sv. Stjepana.

Odlučni je dokaz za sličnost u Nadbiskupskom arhivu među Vinkovićevim ostavinskim spisima bilješka, koja izričito govori, da je zagrebački portal građen po uzoru portala opatijske crkve u Jáku: »ad instar portae abbatiae de Dyak«.

Sam je biskup odredio, da novi zagrebački portal bude izgrađen po uzoru portala u Jáku, jer je od g. 1632. posjedovao dvije opatijske i to cistercijsku sv. Jurja »in oppido Diacensi« u Željeznoj županiji i benediktinsku Bl. Dj. Marije »Cathariensis« u Zaladskoj županiji.

Vinković nije portal u Jáku upoznao posve slučajno, nego je bio dugogodišnji opat dotične opatijske, pa mu je portal bio vrlo dobro poznat. Nije nevjerovatno, da je Vinković htio u Zagrebu na neki simbolički način istaknuti svoju jurisdikciju i nad opatijom Jáka, sagrađivši novi portal zagrebačke crkve po uzoru portala u Jáku.

Poredbena umjetnička građa

1. Zabatni okvir

a) Arhitektonske česti. Pisani dokumenti nesumnjivo utvrđuju genetičku srodnost Vinkovićevog portala s portalom opatijske crkve u Jáku. Analiza i međusobna usporedba ovih dvaju umjetničkih spomenika pokazat će, koliko se umjetnik zagrebačkog portala doista strogo držao uzora i koliko je od njega odstupio bilo svojevotjno, bilo prisiljen usklađivanjem nametnutog uzora sa samim mjestom portala.

Na opći pogled zagrebački portal imade mnogo sličnosti s portalom u Jáku.

Jedan i drugi portal imade predvorje sa stupovima i zabatnim lukovima, koje se stepenasto sužuje prema unutrašnjosti, a uokvireno je šiljastim zabatom. Jedan i drugi imadu u nišama zabata prikazan zbor apostola s Kristom. Ispod niša apostola imade jedan i drugi portal niše s reljefima svetaca. Također oba portala imadu na pročelju lavove-strážare.

Uz općenitu sličnost u pojedinostima zagrebački se portal veoma razlikuje od portala u Jáku.

Zabat portala u Jáku završava oštrim vrhom, a zagrebački je vrh vodoravno prisječen. Zabatni je vijenac u Jáku gladak i žljebasto profiliran, a vijenac Vinkovićeva portala je urešen zupčastim ornamentom. U vrhu zabata portal u Jáku imade romaničku slijepu biforu, a zagrebački na tome mjestu imade Vinković-Babićev grb.

Jedan i drugi portal imadu na zabatnoj plohi niše, u kojima su smješteni kipovi apostola, ali se raspored i izvedba niša na zagrebačkom portalu veoma razlikuje od rasporeda i načina izvedbe na portalu u Jáku. Na zagrebačkom su portalu sve niše bolje uzdignute do zabatnog vijenca nego na portalu u Jáku, te je između Kristove niše i završnog luka portalnog predvorja ostalo dosta prostora za Vukoslavićev grb. Na portalu u Jáku toga prostora nema. Na zagrebačkom su sve niše međusobno jednake, a u Jáku je Kristova mnogo šira i viša od ostalih. U omjeru prema kipovima apostola niše su u Jáku mnogo prostranije od zagrebačkih, te radi toga umjetnik na portalni zabat u Jáku nije mogao smjestiti svih dvanaest apostola s Kristom, nego je nišu za jedanaestog i dvanaestog apostola morao načiniti u zidu crkve sa svake strane portala. Naprotiv je umjetnik zagrebačkog portala smjestio na portalni zabat sve apostole te ih je radi toga morao više stisnuti. Niše se razlikuju i po

obliku. U Jáku svaka završava lukom u obliku trolista sa žljebastim profilacijama čisto romaničkog značaja, a zagrebačke završavaju doduše istim trolisnim lukom, ali je taj luk iznutra profiliran u obliku školjke. U Jáku jednu nišu od druge dijele potpuni stupovi, a u Zagrebu su stupovi izvedeni u dubokom reljefu. Površine su svih stupova u nišama zagrebačkog portala posve glatke, dok je na portalu u Jáku zadnji stup s desne strane urešen biljnim pleterom. Apostoli zagrebačkog portala stoje na konzolama u obliku četvrtine kugle, a na portalu u Jáku ove konzole ne postoje.

Ispod niša apostola nalaze se na zabatnom okviru jednog i drugog portala niše s reljefima svetaca, samo su na portalu u Jáku ove niše u jednakoj visini s arhitravom u predvorju portala, dok su na zagrebačkom portalu izdignute mnogo više od kapitela na stupovima. Na zagrebačkom portalu obje niše završavaju trolisnatim lukom, dok je u Jáku desna niša posve nepravilnog oblika, prilagođena obrisima reljefa.

U donjem se dijelu zabatnog okvira zagrebački portal veoma udaljio od svog uzora. Dok portal u Jáku na donjem dijelu okvira ima posve praznu zidnu plohu, zagrebački naprotiv na tome mjestu ima niše za kipove sv. Ladislava i sv. Stjepana, koje završavaju školjkastim polukrugom.

b) Figuralni ukras zabatnog okvira. Majstor se najviše udaljio od uzora u figuralnoj dekoraciji zabatnog okvira.

Lavove na pročelju imaju oba portala, samo njihova mjesta nisu jednaka.

O uzoru posve neovisan ukras na Vinkovićevom portalu jesu kipovi sv. Ladislava i sv. Stjepana. Portal ih u Jáku uopće nema. Tu, gdje majstor nije bio vezan držati se predložaka, poveo se posve naravno za stilom svoga vremena i izradio je kipove u izrazitom baroku.

U nišama za reljefe portal u Jáku ima na lijevoj strani reljef sv. Ane s Bl. Dj. Marijom, a na desnoj je strani, u nepravilnoj niši, koja se prilagodila obrisima reljefa, prikazan Samson u borbi s lavom. Majstora je zagrebačkog portala vrijedala nesimetrija niša, te je obje načinio jednake. U nišama pak nije izradio reljefe sv. Ane i Samsona, nego se više prilagodio lokalnim prilikama i na reljefima je prikazao Navještenje. I u tim je reljefima majstor pokazao, da mu je romanika tuđa.

Najznačajniji primjer, kako se vladao umjetnik jednog stilskog razdoblja, kad je bio vezan na uzor iz preživjele stilske periode, pokazuju kipovi apostola na zagrebačkom portalu.

Umjetnik je po narudžbi bio vezan prikazati apostole u zabatu kao što ih imade i portal u Jáku, ali je ipak zadržao slobodu u obradi skulptura. Statue su u Jáku romanička djela: stav tijela, draperija odijela, napose općenitost atributa (samo sv. Petar imade svoj specifični atribut) – sve to odaje romanički značaj ovih figura. Naprotiv figure Krista i apostola na zagrebačkom portalu i to ne samo one, koje potječu od Vukoslavićeve obnove, nego i one, koje su izrađene za Vinkovićevu vrijeme, i po svom stavu, i po draperiji odijela, a napose po točnoj određenosti pojedinih atributa, potječu sve iz 17. stoljeća. Apostoli su zagrebačkog portala djelo dvaju majstora, koje dijeli vremenski razmak, ali su ipak oba majstora uza sve provincijska zakašnjenja bliži baroku.

Dosadašnja analiza i usporedba arhitektonskih i figuralnih česti zabatnog okvira zagrebačkog portala i portala u Jáku pokazuje, da je zagrebački portal u genetičkoj vezi s romaničkim portalom u Jáku. Od njega je preuzeo opći romanički izgled, ali je u pojedinostima čedo provincijskog, još nepotpuno razvijenog baroka. Iste stilske oznake, još s nekim drugima, koje su osobito važne, nosi na sebi i predvorje Vinkovićevog portala.

2. Portalno predvorje

U općenitu sličnost predvorja zagrebačkog portala s predvorjem portala u Jáku u pojedinostima među ovim predvorjima postoji mnogo više razlika nego li među zabatnim okvirima.

Usporedbom ovih dvaju portala nesumnjivo je utvrđena njihova genetička ovisnost o kojoj govore i pisani povijesni izvori. Sličnost postoji u općem arhitektonskom obliku i rasporedu figuralne dekoracije, u općem romaničkom izgledu. No postoje među njima i velike razlike u pojedinostima. Jedne od ovih razlika imaju izraziti značaj baroknog stila, ali još ne potpuno razvijenog, te time inače po općem izgledu romanički portal sigurno proglašuju djelom baroka. Ostalih stilskih oznaka zagrebačkog portala nema ni na uzor-portal u Jáku, niti su vlastite stilskom razdoblju baroka, u kojem je portal nastao, nego nas vode u vrijeme prije Vinkovića i time upućuju, da u dijelovima Vinkovićeva portala, koji nose ova stilska obilježja, gledamo ostatke prvotnog portala zagrebačke stolne crkve, koji je postojao prije Vinkovićeve imitacije portala u Jáku.

Prvotni portal zagrebačke stolne crkve

Spomenute posebne stilske oznake pokazuju četvrti i peti luk u zabatu s uglom između trećeg i četvrtog luka.

Značajna se razlika između ovih lukova i ostalih dijelova portala u načinu gradnje opaža na mjestu, gdje se ugao između trećeg i četvrtog luka u visini kapitela sastaje sa svojim vertikalnim produženjem.

Ostali se ugaoni trakovi točno upiru na svoja okomita produženja među stupovima, a ovaj trak imade veći lučni raspon. Osim toga je vertikalni dio ugaonog traka profiliran kruškoliko kao i ostali uglovi na portalu, te mu je površina urešena lisnatim ornamentom, a njegov je nastavak u zabatu naprotiv profiliran u obliku okrugla štapa i površinu imade posve glatku. Postoji razlika i u građi: čitav je portal izrađen od mekanog pješčenjaka, a ovi su lukovi od nešto tvrđeg vapnenca.

Sve te razlike opravdavaju mišljenje, da spomenuti zabatni lukovi nisu izrađeni u isto vrijeme, kad i čitav portal, a njihove stilske oznake mogu prokazati razdoblje, u kojem su nastali.

Profilacija lukova i širokih žljebova među njima mjesto uglova nosi na sebi oznake visoke gotike. Iste stilske karakteristike imade i pročelje zagrebačke stolne crkve. Prema tome bi ovi lukovi potjecali iz vremena gradnje crkvenog pročelja između g. 1300. – 1342. Ujedno su ovi lukovi jedini ostaci starog portala. Mišljenje o ranogotičkom podrijetlu nekih kapitela ne odgovara stvarnosti, jer zagrebački portal uopće nema kapitela s pupoljcima, a građa, iz koje su izrađeni ti kapiteli, ista je, kakvu imadu Vinkovićeve dijelovi portala. Kad se g. 1640. gradio novi portal, po uzoru onoga u Jáku, majstor je od starog portala zadržao samo još tada dobro sačuvane lukove i njima je prilagodio ostali zabat. Radi toga se zagrebački portal u rasporedu zabatnih lukova najviše udaljio od svoga uzora. Kasniji je majstor Vukoslavićeve obnove umetnuo u lunetu barokne volute i tada je hotimice otklesao donje dijelove obrubnog luka.

Teško je danas na temelju ovih ostataka sigurno ustanoviti, kako je izgledao prvotni portal. Na vojničkoj mapi oko god. 1528. stolna crkva imade ucrtan portal s lukovima, koje uokviruje trokutasti zabat. No ovoj je vojničkoj mapi bila svrha prikazati obrambene kule i zidove, koji su točno ucrtani, a da li je tako točno ucrtana i stolna crkva, ne zna se. Općeniti izgled približno odgovara stvarnosti. Vjerojatno je dakle i stari portal izgledao onako, kako ga prikazuje ova mapa. Potkrepljuju to i ostaci starog portala, koje je pronašao Bollé, kad je uklonio Vinkovićev portal. Na temelju tih ostataka Tkalčić zaključuje: »Sudeć po otkrivenih temeljih prvobitni portal imao je sa strane ogromne babice,

nad kojima dizao se gotski zabat (Giebel), te je bez dvojbe nalik bio suvremenom južnom portalu župne crkve sv. Marka u Zagrebu«. Ivo Franić objelodanio je nacrt tih ostataka. Ova rekonstrukcija prvotnog portala može biti više ili manje vjerojatna; danas se ne može točno ustanoviti. Sigurno je samo to, da je stari portal bio gotički, a ne romanički. Njegove je najbolje sačuvane dijelove majstor ugradio u Vinkovićev portal, i tako su ostali sačuvani sve do vremena restauracije katedrale. Upropastio ih je baš onaj Bollé, koji je htio sve »gotizirati«, dok su majstori baroka znali s njime uskladiti svoje djelo.

Majstori Vinkovićeve portala

Po stilskim se oznakama vidi, da su na onom dijelu portala, koji je građen za Vinkovića i Vukoslavića, radila bar dva majstora. Jedan je gradio portal za Vinkovićevo vrijeme, i za njega znademo iz ugovora o gradnji portala, a drugi je izvodio Vukoslavićevu obnovu, ali nam povijest nije sačuvala njegovo ime.

Za prvog je umjetnika Kukuljević doznao iz Kovačevićeva Kataloga, da potječe iz Kranjske. U isto vrijeme, dok se gradio portal, zidao je i graditelj Ivan Albertal novi zvonik katedrale. Budući da je i Albertal bio iz Kranjske, Kukuljević je zaključio, da je graditelj zvonika i graditelj portala bila ista osoba. Tako je ustvrdio, da je Vinkovićev portal sagradio Ivan Albertal.

Pravo ime prvog majstora otkrio je istom Tkalčić pronašavši ugovor o gradnji portala. Taj ugovor spominje, da se majstor zove Kozma Miller i da potječe iz Krškoga u Kranj-skoj. On se vlastoručno potpisao: »Cosmus Miller«, dok ga drugi u tom ugovoru potpisuju »Müller«.

O njemu znademo samo, da je »Burger und Stanitzer in Gurgfeld in Crain«. Njegov život, umjetničko školovanje i druga njegova umjetnička djela nisu nam poznata. Vinkovićev portal zagrebačke katedrale kod nas je jedino do danas poznato njegovo djelo. Da li je on što radio na području Slovenije, sada nije bilo moguće ustanoviti.

Majstorov umjetnički talenat ne možemo točno uočiti na Vinkovićevom portalu, jer samo jedno njegovo djelo ne može ništa reći o njegovu umjetničkom razvoju. Ne zna se, da li portal predstavlja početni ili završni stupanj Millerove umjetničke ličnosti. Za takav sud potrebno je više poredbene građe nego je danas imamo. Osim toga bio je majstor ugovorom strogo vezan na određeni uzor (»iuxta formam sibi datum«), a to je bilo veliko ograničenje vlastite invencije.

Uza svu ovisnost o uzoru portal ipak odaje nekoliko majstorovih svojstava. Kod gradnje je portala vrlo dobro riješeno prilagođivanje novih dijelova portala starima. Majstor je zadržao stlačene gotičke lukove i s njima je lijepo uskladio nove dijelove portala, odstupivši u tome od uzora. Njegova se samostalnost očituje i u ostalim pojedinostima, u kojima se zagrebački portal razlikuje od uzora u Jáku. To je najviše došlo do izražaja u izvođenju figuralnih česti portala. Figure na portalu nisu puko nasljedovanje uzora, nego su samostalno zamišljene i samostalno oblikovane, te mogu prokazati pravu umjetničku sposobnost Kozme Millera.

Po stilskim se oznakama dijele statue na pročelju u dvije skupine. Vremenskom razdoblju g. 1640.–43., u kome je radio Kozma Miller, odgovaraju skulpture prve skupine, t. j. statue apostola Simuna, Andrije, Petra, Tome, Mateja i Filipa. Samo ove statue treba pripisati Kozmi Milleru, a ostale su nastale tridesetak godina kasnije, te nije vjerojatno, da je i njih izradio Miller, nego potječu od druge ruke.

Glavno je obilježje Millerovih statua veoma naglašena statičnost i mir, gruba i jednostavna draperija odijela, strogi i nedovoljno određeni izraz lica, u čitavom držanju robustnost, a u izvođenju rustičnost, koja graniči s primitivnošću (sv. Matej). Kozma Miller – kako se pokazuje na Vinkovićevom portalu – nije bio jači kipar. Njegovi kipovi odaju tek provincijskog klesara, koji je vještiji u izvođenju djela po točnom nacrtu, nego li u samostalnom kiparskom radu. Teško je zaključiti, da li je on uopće imao kakvo umjetničko školovanje, jer su njegovi kipovi daleko od jačeg suvremenog utjecaja iz susjednih krajeva: Austrije i Venecije. Glavna mu je odlika, što je dobro kopirao uzor-portal, uskladivši tu kopiju s ostacima prvotnog portala, dok je u kiparstvu bio samo klesar («Stanitzer»).

Mnogo više umjetničkih sposobnosti svoga majstora pokazuju ostale skulpture na portalu. Njihova je karakteristika mnogo veća prostorna razgibanost od prvih, plemenite crte lica i lijepa, nešto nemirna draperija odijela. Imadu dosta obilježja baroka, a vremenski pripadaju Vukoslavicevoj obnovi portala. Odaju mnogo boljeg majstora, nego je bio Kozma Miller. Povjesni izvori nisu sačuvali njegovo ime, te je danas to gotovo nemoguće sa sigurnošću utvrditi.

Zaključak

Vinkovićev je portal zagrebačke stolne crkve jedan od primjera, na kojemu možemo

promatrati nekoliko zanimljivih problema povijesti umjetnosti.

On pokazuje utjecaje na umjetnost kod nas u 17. stoljeću. Načinjen je po uzoru portala u Jáku na zahtjev donatora portala. Umjetnik je bio strogo vezan na uzor, koji nije on sam odabrao po svojim umjetničkim sklonostima, nego mu je uzor bio nametnut. Ovo potvrđuju i riječi iz natpisa na ugovoru Vinkovića s Kozmom Millerom: »luxta formam sibi datam«. Majstor se morao držati ne samo uzora, nego mu je bio dan čak i nacrt. U tome se dakle slučaju ne može govoriti o slobodnim umjetničkim utjecajima. Naprotiv portal jasno pokazuje, da je Zagreb u XVII. stoljeću bio više pod umjetničkim utjecajem zapada nego li sjevera. Graditelj je iz Kranjske – isto tako, kao i suvremeni graditelj zvonika i propovijedaonice stolne crkve. U Zagreb su tada umjetnici dolazili iz Kranjske, Štajerske, Austrije, ali ne iz Mađarske. Već po toj činjenici možemo zaključiti, da je umjetnost gornje Hrvatske u 17. stoljeću bila više ovisna o zapadnim kulturnim središtima, nego o sjevernim.

Vinkovićev portal također pokazuje, kako se vladao umjetnik jednog stilskog razdoblja, kad je imao zadaću oponašati umjetninu starijeg stila. Zagrebački je portal kopija romaničkog portala u Jáku, ali ta kopija nije romanička, nego je izvedena u onome stilu, koji je prevladavao, kad je ta kopija nastala, u baroku. Umjetnik se držao svog vremena, suvremenog umjetničkog izražavanja, a zadržao je samo općeniti oblik starog uzora. Jedino je ovakav postupak logičan, jer stil je odraz kulture i odraz shvaćanja onog vremena, u kojem je nastao. Zato kod zagrebačkog portala majstor nije mogao stvarati romaničku umjetninu, nego baroknu. Svako stilsko razdoblje imade svoj jezik, koji je stran kasnijim stilovima. Ova činjenica pokazuje svu lažnost umjetnosti 19. stoljeća, koje se izživljavalo u svim stilovima prošlosti, a nije imalo jakosti pronaći svoj vlastiti umjetnički oblik.

Zagrebački portal potvrđuje i već odavna utvrđenu činjenicu, da se gotika i barok međusobno podnose, jer su oba dinamički stilovi. U gotičke zabatne lukove umetnute su barokne volute nadvratnika, i one čine skladnu cjelinu s gotičkim lukovima. Pogrešno je zato radilo prošlo stoljeće, kad se zanosilo »čistoćom stila«, koja je, osim mnoštva drugih umjetničkih spomenika, uništila Vinkovićev portal i opustošila unutrašnjost zagrebačke stolne crkve. Ali za to nisu krivi pojedinci, koji su to radili, nego općenito krivo shvaćanje umjetnički neplodnoga 19. stoljeća.

Sl. 3. Kip Apostola Petra sa starog portala od Kuzme Millera (1640–43). Gradski muzej. Inv. br. 1415, Uprava za zaštitu kulturne baštine

Vinkovićev portal nije bio tako star, kako su neki mislili. Historijski dokumenti, grbovi na portalu i stil, u kojem je izvođen, određuju vrijeme njegova postanka i obnove od g. 1640.–1700. Nije ga radio domaći čovjek, nego majstor iz Kranjske. Nije ni prvorazredna umjetnina, nego ga je radio osrednji provincijski klesar, a obnavljao ga bolji umjetnik. Nije ni posve izvorno naše umjetničko djelo, već je izrađen po uzoru portala u Jáku, ali s mnogim razlikama. Uza sve to portal je važan umjetnički spomenik. Važan je, jer su u njemu bili sačuvani dijelovi prvot-

Sl. 4. Kip Apostola Andrije sa starog portala od Kuzme Millera (1640–43). Gradski muzej. Inv. br. 1414, Uprava za zaštitu kulturne baštine

nog portala zagrebačke stolne crkve. Važan je, jer pokazuje putove kulturnih, a napose umjetničkih utjecaja. Važan je, jer je jasni primjer, kako se vladao umjetnik jednog stilskog razdoblja, kad je imao nasljedovati umjetninu ranijeg stila i jer pokazuje, kako se podnose različni stilovi međusobno. Radi tih razloga portal i danas zaslužuje našu pažnju. On zaslužuje da bude jednom opet sastavljen i podignut da doličnom mjestu.

Integralni tekst studijske rasprave Vinkovićev portal zagrebačke stolne crkve objavljen je u: Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka, Zagreb, 1944., str. 635–672.

Lina Slavica PLUKAVEC

GOTIČKI PORTALI

U Zagrebu se u organizaciji Hrvatskog restauratorskog zavoda 6. travnja 1998. godine održao simpozij s temom: GOTIČKI PORTALI. Tema se odnosila na istraživanje gotičkih portala na njemačkom govornom području. Kako se uz obnovu zagrebačke katedrale vrše i istraživanja koja nas dovode do nekih zajedničkih radionica kroz to dugo vremensko razdoblje, posebice onih praških Petra Parlera, želimo istaknuti rezultate¹ takvih razmišljanja s tog simpozija. Iako se tema Simpozija ograničava na gotičke portale, ona zadire i na pročelja dotičnih sakralnih građevina, a upravo obrađena tema, »Vijenac s čudovišnim maskeronima na pročelju zagrebačke katedrale«² daje više usporedbi s djelima kojih se doticao i Simpozij, posebice Parlerove radionice.

Uvod

Budući da su predavači tijekom simpozija s čuđenjem iznašli pitanja o nedostatku takvih radova iz povijesti umjetnosti, tj. kako to da do današnjeg dana nije nitko pokušao razraditi pregled srednjovjekovnih portala i naznačiti karakteristične promjene u arhitektonskoj strukturi ili plastičnoj dekoraciji s ikonografskim razvojem, tim više je značajan rad dr. Antuna Ivandije o Vinčkovićevom portalu zagrebačke stolne crkve.³ On ga uprisutnjuje sa svjetlopišnim snimkama, dok je još bio na pročelju katedrale te po snimkama njegovih detalja koji se nalaze po različitim mjestima. Tako je svoj rad razradio u svezi s arhitekturom portala i njegovom ikonografijom. Kipove detaljno opisuje uspoređujući ih s takvim sačuvanim portalom u Jaku koji je

biskupu Vinkoviću služio kao uzorni portal što i detaljno razrađuje u svom radu, posebice u poredbenoj umjetničkoj građi. Obazire se i na vrijeme gradnje i biskupa Vinkovića kao naručitelja i majstore izradbe. Prati i dalje kasnije obnove te konačnu propast portala. Na temelju svojih zapažanja Ivandija dolazi do zaključka o promatranju nekoliko zanimljivih problema povijesti umjetnosti te zaključuje da je Zagreb u to doba bio više okrenut zapadnim kulturnim središtima nego sjevernim. Iako je Vinkovićev portal izrađen u 17. st., Ivandijinim prikazom je obrađen i razvojni put od prvotnog romaničkog portala koji je dovršen u stilu svoga vremena.

Ivandija na kraju određuje važnost portala sa svojim razmišljanjem da zaslužuje da jednom bude sastavljen na doličnom mjestu, što se i dogodilo u Muzeju grada Zagreba 1998. godine. Iste godine su i sudionici spomenutog Simpozija raspravljali o važnosti takvih razmišljanja u vidu jedne »Povijesti portala«, što je za zagrebačku prvostolnicu već obrađeno za njezin 850. godišnji jubilej.

Figuralni portali u Njemačkoj od 13. do 15. stoljeća

Predavač na simpoziju Klaus Niehr⁴, započinje svoje izlaganje čuđenjem i pitanjem zašto ne postoji povjesni pregled portala. Razloge tom nepostojanju vidi u geografskim udaljenostima te u tematskoj povezanosti arhitekture i skulpture kao specijalizirane znanosti u »kojoj arhitektura i likovna umjetnost sve češće potpadaju pod kompetencije istraživača koji rade odvojeno i dovelo je do toga da se takvi problemi više ne razmatraju kao cjelina.« Takva nepovoljna situacija odnosi se na više od 400 portala na njemačkom govornom području u razdoblju od 14. do 16. stoljeća. O tome je izradio potrebitu dokumentaciju u obliku kataloga Gernot Fischer, a povijesni razvoj je i gotovo nemoguće

¹ Istraživanja i fotodokumentacija je vršena uporedo i na zagrebačkoj katedrali. Posebno se zahvaljujem prof. Mariju Fučiću na ljubaznosti.

² Z. Horvat, Vijenac s čudovišnim maskeronima na pročelju zvonika zagrebačke katedrale, u: Naša katedrala 2 (1999) Zagreb, str. 11–18.

³ Antun Ivandija, Vinkovićev portal zagrebačke stolne crkve u: »Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka«, Zagreb 1944., str. 635–670.

⁴ Klaus Niehr, Razmišljanja o povijesti figuralnih portala u Njemačkoj od 13. do 15. st. Predavanje održano u Zagrebu, 6. travnja 1998. godine.

prikazati u povijesnom slijedu zbog nedostatka »unutrašnje logike kontinuiranog nastanka«. Najčešća pitanja se odnose na odnos arhitekture i skulpture, međusobnu reakciju i promjenu kroz dugo vremensko razdoblje te se došlo do definicije figuralnih portala, dok bi istraživanja trebala obuhvatiti formalne i strukturalne promjene koje su bile u svezi s promjenama u organizaciji radionica i statusom dotičnih umjetnika.

K. Niehr je svojim predavanjem nastojao odrediti cilj. Prikazuje mogućnost »povijesnog pregleda« u domeni arhitektonskih i skulpturalnih formi. Počinje s vremenskim razdobljem od 1220/1230. do 1500. godine. Kao primjer navodi Bogorodičinu crkvu (Liebfrauenkirche) u Mainzu iz 1300. s njezinim istočnim portalom. Arhitektura te crkve nije nažalost sačuvana, nego se nalazi samo u crtežima iz 19. st. Crkva je bila oštećena 1793. godine, a porušena 1803–1807. Skulptura Bogorodice, arhivolti i timpani su smješteni u muzej, gdje su se zatim vršila istraživanja a preostali dijelovi se mogu usporediti s fasadom crkve u Strassbourgu te sa zapadnim portalima katedrale u Kölnu. Usporedbom je došao do zaključka na koji način je taj lokalni stil došao u svezu s francuskim stilom. Za spomenutu Bogorodičinu crkvu u Mainzu postoje pretpostavke da je arhitektura i skulptura potjecala iz zajedničke sjevernofrancuske radionice kakvi se dijelovi susreću na katedrali u Rouenu iz 1300. godine i na katedrali u Mantesu. Najkvalitenija skulptura iz Liebfrauenkirche u Mainzu je sačuvana Bogorodica s trimoa čija plastična obrada zadire dublje u površinu kamena. Ostale usporedbe s obradom je najrodnija sa skulpturama portala u Rouenu, koji se zatim nadovezuju na tradiciju pariških portala. Tako je Mainz bila neposredna reakcija oblikovanja portala koja je započela u Francuskoj sredinom 13. st.

Na tom području figuralni portal sredinom 13. st. bilježi svoj novi početak uz postojanje tradicionalnih lokalnih pojedinosti. Od samog početka postoji nekoliko tipova koji se kontinuirano uklapaju u svaki novi model. Malobrojne građevine, izvorno sačuvane iz 1250. godine, pokazuju sličnost s francuskim uzorima, koje su najizrazitije u Magdeburgu, Freibergu i Bambergu. U to doba u Njemačkoj nije bilo velikih projekata za katedrale ili velike crkve, a na katedralama u Magdeburgu, Kölnu, Regensburgu i Meissenu su reprezentativni portali podignuti znatno kasnije u odnosu na početak gradnje. Usput napominjemo da upravo u današnje vrijeme (1999.) i katedrala u Regensburgu ima na pročelju skele te

se obnavlja s kamenom iz Istre. Ostale usporedbe dovode do saznanja da se Mainz relativno kasno priključio francuskim uzorima, koji su nastali po uzoru radova lokalnih radionica iz sredine 13. st. Vjerojatno je postojala veća radionica u kojoj su radili umjetnici školovani u inozemstvu, zajedno sa starijim lokalnim majstorima. Mainz u to doba nije bio u središtu graditeljske i kiparske umjetnosti.

Iz sredine 14. st. istraživao je, uz ostale, Memorijalni portal (Memorialpforte) katedrale u Mainzu. U ovom razdoblju dolaze do izražaja procesi tipoloških i formalnih promjena pa se prema njima mogu definirati promjene u konkretnom odnosu prema pojedinim građevinama. Također se javlja i kombinacija ulaznog dijela s visokim prozorom s mrežistem pod zajedničkim dvostrukim arhivoltom. To je neobično graditeljsko rješenje oblikovanja ulaznog dijela kojim se istovremeno obuhvaća i pripadajući zid, kako se nalazi na katedrali u Wormsu te na katedrali u Erfurtu iz 1330. godine. S vremenom se i povišena strana kora pretvorila u reprezentativnu fasadu, te se portal smještavao na kraju stepenica pored glavnog kora. Širenje francuskog tipa portala u Njemačkoj je bio diferencirani proces. Nije postojao kontinuirani stilski razvoj, a i kiparske radionice nisu imale međusobne uske veze. U arhitektonskoj raznolikosti portala postojala je kompozicijska shema: zakošena ploha zida iz čijeg se podnožja uzdižu poligonalni postamenti skulptura ili slobodno poredani stupići, niz niša natkriljenih baldahinima, udubljene arhivolte i timpan. Ovi elementi su se sve više usavršavali na sjevernofrancuskim portalima sve do 1300. godine. Ostala stilska rješenja su proizlazila iz navedene sheme. Kasnije su se javile i nove formulacije u odnosu između pojedinih dijelova portala. Pojedini dijelovi od njih jače su se naglašavali na uštrb drugih s obzirom na njihovu funkciju. Početkom 14. st. javlja se dvodimezionalnost zakošenih bočnih ploha portala, gdje se stapaju arhitektura i skulptura kao što je to na portalu u Erfurtu. Sredinom 14. st. se pod raznim utjecajima nadvladavaju klasični oblici portala. Iz toga doba prepoznaju se takvi kasnogotički oblici u povezanosti sa stilom u Strassbourgu, Freibergu, Rottweilu, Gmiindu, Esslingenu i Ulmu. Tu se vidi dalji razvoj kao što je premoštenje fasade pomoću rešetkastih mrežista (Strassbourg). Skulptura se smješta u zidnu plohu s okvirom koja je inspirirana minijaturama i crtežima s prikazima Salomonovog

prijestolja, a apostoli, proroci i alegorije kreposti su smješteni u arkadama koje se uzdižu duž bočnih ploha. Predavač potanko opisuje bogatu artikulaciju fasade kompleksa u Augsburgu i uspoređuje je s već spomenutim portalima gdje se arhitektura i skulptura stapa u novu neobičnu cjelinu ali zapaža i simbiozu između konstruktivnih elemenata i plastičnog oblikovanja. Ta povezanost se tumači sa suradnjom cehova koji su sudjelovali u gradnji pod vodstvom obitelji Parler, čije radove nalazimo i na zagrebačkoj katedrali.

Kada bi se prikazali povijesnim slijedom, spomenici bi svoje prvobitne odnose definirali funkcijama pojedinih elemenata portala. To se odnosi prvenstveno na raspored arhitektonskih elemenata i usklađenost njihovih proporcija, a zatim na odnos između arhitekture i skulpture. Nakon 1400. godine monumentalna arhitektonska skulptura postaje sve rjeđa. Skulpture na zakošenim ploham su kompaktne i voluminozne ali malog formata, prosječne visine 130 cm. To znači da su samo dvostruko veće od onih na arhivoltima. Međutim se počinje ujednačavati sustav zakošenih ploha i arhivolta, koji su nekoć bili strogo odvojeni. Primjer Memorijalnog portala katedrale u Mainzu upućuje na podređivanje uloge skulpture. Memorijalni portal su jednostavna vrata skromnih dimenzija između južnog broda i sporedne memorijalne prostorije, koji ima s vanjske strane strogu strukturu iz 1425. godine, dok su s unutrašnje strane arhitektonski i dekorativni oblici koji više nisu uklopljeni u čvrsto definiran sustav. Već na prvi pogled ističu se probrani oblici fino artikulirane arhitekture. Ulazna vrata sa šiljastim lukom, klinastog oblika, umetnuta su između dvije fije. Timpana nema. U duboko profiliranim bočnim ploham s izbačenim profilima, različite širine, nastaju udubljenja u koje je smještena po jedna skulptura natprirodne veličine na visokom poligonalnom postolju. Profilacija se nastavlja na arhivoltama a prijelaz čine pet vitkih lisnatih kapitela. Skulpture se na gornjem dijelu smanjuju za jednu četvrtinu. Primjetnim ujednačavanjem arhivolta sa zakošenim bočnim ploham znači prenošenje sustava arhivolta na donji dio portala. Takve promjene započinju već sredinom 13. st.

Reduciranjem figuralnih skulptura na dimenzije kamenih lukova dobiva se dojam da se arhivolti nastavljaju sa zakošenim bočnim ploham portala. Tako nastaje vizuelni efekt kao da se radi o nizu pojedinačnih figura koje okružuju portal čime su figure izgubile vizuelnu funkciju što se nastavlja tijekom 15.

st. Primjer takvog stila je najočitiiji na crkvi Sv. Duha u Landshutu. Sa zakošenih ploha ovo ujednačavanje skulptura prelazi i na gornji dio portala koji zbog toga vizuelno djeluju veće nego što u stvarnosti jesu.

To je povezano s revalorizacijom polifigura (bista) koje tijekom 15. st. u skulpturi i slikarstvu postaju autonomno, ravnopravno umjetničko djelo.

Rascjep između figuralne plastike i arhitekture dovodi do izradivanja skulptura od gline ili stucca koje se naknadno dodaju na postojeću arhitekturu. Tako dolazi do odvajanja graditeljskih i kiparskih radionica. Skulpture po svom karakteru postaju djela sitne plastike i zbog toga djeluju izolirano u širokim udubljenjima bočnih ploha portala. Skulptura se sve više osamostaljuje, a njezine nove mogućnosti joj pružaju samostalnu estetsku percepciju. Unutar arhitektonskog okvira skulptura zadobiva veću slobodu ali ponegdje djeluje nepovezano. (Pogled sveca na Memorijalnom portalu je usmjeren prema timpanu, kojeg nema, pa tako svetac gleda u prazno). S druge strane pogledi figura, svetica, usmjereni su k promatračima pa nastaje novi vid komunikacije. Osamostaljivanje portalne skulpture se nastavlja i tijekom 15. st. i najizražajnije su na arhivoltima. S vremenom skulptura na arhivoltima prelazi na prizore s više likova, pa likovi prelaze i preko zadanog okvira. Funkcija timpana na portalu je također podvrgnuta promjenama što se objašnjava upravo spomenutim tenzijama između arhitekture i skulpture. Kombinacija vrata i prozora na katedrali u Wormsu dokida funkciju lunete kao podloge za skulpturu. Timpan postaje predmetom eksperimentiranja pa se dolazi i do originalnih rješenja. Na nekim objektima su timpani podijeljeni u segmente u skladu s ucrtanim vijencem dvodjelnog prozora. Lunete se prilagođavaju obliku okvira i unutrašnjoj strukturi koja definira kompoziciju, pa onemogućava slobodno oblikovanje. Zato su lunete od 13. st. podijeljene na male registre koji se ne mogu promatrati kao cjelina. Nova artikulacija vizualno naglašava središnje organizirano polje nad vratima koje postaje dominantno. Tu se događa i arhitektonska organizacija ornamenta. »Velika forma dijeli se na manje, načelo dominacije i subordinacije uvodi jasnu sistematiku koja je neposredna i jasno shvatljiva pa olakšava čitanje«.

Pojam udvojenih vrata portala jest česti termin u arhitektonici. Budući da se svaki prolaz tretira kao odvojeni, zaokruženi organizam, on zadobiva i vlastite arhivolte. Takva podjela

portala na segmente je logična posljedica monumentaliziranja ulaza koji preuzima figurativni program. Na primjerima se moglo zaključiti da se velikim teškoćama došlo do pokušaja kad se stari oblik portala, poput portala s dvostrukim vratima, prekrivio zrelogotičkom skulpturom. To je naročito otežavala struktura takvog portala tijekom 14. st. Zato je važno prikazati spomenik u povjesnom razvoju te odrediti funkciju, topografiju, ikonografiju i fundus iz čega bi proizašla cjelokupna »povijest portala«.

Ovakve skulpturne dekoracije promatrane su na simpoziju i »Između reprezentacije i moralnog apela« što je obradio Detlef Knipping. On kroz skulpturalnu dekoraciju zapadne fasade crkve Sv. Duha u Landshutu razmišlja o kršćanskom milosrđu te zaključuje da se tijekom 15. st. iz temelja promijenio stav prema njemu. Do toga doba su se socijalni problemi rješavali brigom građanstva što je bilo naglašeno i gradnjom bolničkih crkvi koje su se odlikovale jednostavnom arhitekturom i štedljivim i skromnim vanjskim izgledom. Crkva sv. Duha u Landshutu je izgrađena na temeljima romaničke građevine, na ulazu u tadašnji grad, između Bolničkih vrata, pred mostom uz najvažniju prometnicu. Nasuprot crkvi je smještena bolnica, a uz crkvu se nalazilo groblje.

Sjeverni i južni ulaz su omogućavali pristup na obje strane groblja a također i oko crkve. Na tako istaknutom mjestu su skulpturalni ukrasi crkvene fasade s glavnim bogato ukrašenim ulazom ostavljali poseban dojam.

Skulpturalni program portala na spomenutoj crkvi ima za temu Posljednji sud i temeljito je opisan, uz naznaku da nisu prikazani blaženici i prokletnici, mjesto čega se daje prikaz o mudrim i ludim djevicama. Predavač interpretira biblijske parabole s tumačenjem sv. Augustina koji mudre djevice uspoređuje s pobožnošću i kršćanskim milosrđem. Ovim prikazima je promatračima upućen apel da pobožno žive i čine milosrđa. U donjem dijelu portala se na to nadovezuje prikaz nade i Božjeg milosrđa, likom Čovjeka boli, što se javlja sredinom 14. st. i na drugim mjestima. Time se preusmjerava pobožnost i razmišljanje o Božjem milosrđu, a siromašni, bolesnici i patnici su nasljedovatelji Krista čija je nada u Kristovoj patnji i uskrsnuću, što je odgovaralo i smještaju crkve i bolnice u neposrednoj blizini.

Ne treba spominjati kako je zagrebačka katedrala u svojoj blizini imala ustanove koje su zbrinjavale i njegovale bolesne i siromašne. Još i danas se nalazi lik Ranjenog Isusa iz

negdašnje bolnice koju je 1804. godine dao izgraditi biskup M. Vrhovac u kapeli Ranjenog Isusa u prizemlju nebodera na početku Ilice. Sam portal zagrebačke katedrale nije neposredno mogao biti ukrašen takvim likom, budući da je pristup katedrali bio otežan, zbog nama prijetećih opasnosti, penjanjem po bedemu, kojeg je zatim također biskup Vrhovac pojednostavnio. Prikaz Posljednjeg suda zagrebačka katedrala je imala na fresko slici u sakristiji katedrale, dakle već od kraja 13. st. Taj zid sa spomenutom freskoslikom dao je srušiti Bollé u preuređenju sakristije, kad je dograđena neogotička sakristijska kapela s neogotičkim oltarom na koji je tada bio postavljen glasoviti triptih, sa središnjom slikom Raspeća na Kalvariji koji se pripisuje A. Düreru, 15. st.

Figuralnim prikazima pojedinih biblijskih parabola portali postaju mjesta ikonografskog programa s retorikom u zornoj didaktičkoj strukturi. Ne može se ne spomenuti zajedničku suradnju i brigu crkvenih i građanskih poglavara i za materijalnu skrb svih vjernika, posebice bolesnih i siromašnih. Prikazi s portala se zatim proširuju dalje po središnjem dijelu pročelja građevina pa se središnji prikaz sve više smještava izvan samog portala to jest u središte između portala i timpana. Bogato ukrašeni portali s vizuelnim prikazom kršćanskih kreposti i zahtjevom za poštenim, kršćanskim životom, biskupijska središta su i na taj način pružila didaktičku zahtjevnost usvajanja i ostvarivanja kršćanskih načela i stavova vjerničke zajednice.

Takva razmišljanja dovode i do daljih istraživanja povijesti arhitekture o čemu je na simpoziju izvjestio i Gotthard von Montgelas. On je također vršio istraživanja na crkvi Sv. Duha u Landshutu od 1997. godine i to posredstvom raznovrsnih nacрта, konstrukcija i tehničkih izvedbi koja su dovela do niza novih spoznaja i otvorenih pitanja. Na taj način su izrađeni brojni novi detaljni nacrti i tlocrti, prikupljena je dokumentacija što će se moći koristiti u dalje svrhe. Sve te aktivnosti su dovele do novih i zanimljivih pristupa: pitanja obrade kamena, polikromije, obrade stucca i dr. Pronađeno je 14 klesarskih znakova tijekom mjerenja portala a više znakova je uočljivo i na središnjem stupcu, neki su bili urezani u sredini osi simetrije. Znakovi glavnih klesara bili su smješteni na uočljivom mjestu. U blizini znakova prepoznaje se i oznaka u obliku križa koja otkriva unutrašnju geometrijsku logiku, čija je funkcija bila poznata samo klesarima dotične radionice. Tri znaka su urezana na sjecištu. Inače se to

sjecište poklapa s glavom Krista suca na timpanu. Jedni su znakovi jasniji, dublje urezani, drugi su plići. Dva su već identificirana, no svi su prave informacije o dotičnoj građevini. U Beču je sačuvano mnogo kasnogotičkih crteža iz 15. st. koji se pripisuju Hannsu Puchspaumu, majstoru koji je radio na katedrali Sv. Stjepana. Primijenjeni postupci pokazuju međusobne velike sličnosti pa se portali iz Landshuta mogu povezati sa crtežima H. Puchspauma.

Prirodoznanstvena predistraživanja portala crkve Sv. Duha u Landshutu proveo je Horst Schuh. Tzište istraživanja se odnosilo na analizu originalnog građevinskog materijala i materijala koji se kasnije nadopunjavao te određivanje njegova porijekla. Opisom stanja je izrađena potrebna dokumentacija na temelju koje su vršene pripreme konzerviranja. Uočeno je izuzetno stanje pješčenjaka, koji je dobro održan, a potječe iz doba gradnje. Od njega su na cijelom portalu načinjeni ornament i figuralni ukrasi. Kao materijal za restauriranje služio je gips prema prijedlogu ekspertize Paula Weissa od 28. 12. 1880. Gips sadrži i žbuku s dodatkom kvarca. Za odljeve baldahina korištena je čista masa gipsa. Zagadenost je izražena solima, posebice na ulazu, što je odraz posipavanja solju tijekom zime. Sadržaj nitrata se pripisuje porastu vlage tla.

Izuzetno dobro stanje portala pripisuje se predprostoru koji onemogućuje utjecaj padalina, te je pješčenjak tijekom 500 godina ostao skoro bez oštećenja. Takvom zaštitom sačuvane su i gipsane dopune, koje na vanjskom prostoru ne bi više postojale. Isto tako čišćenja nisu vršena kemikalijama, koje bi pješčenjak lako upijao i na taj način bi došlo do težih oštećenja. U 15. st. je ova vrsta pješčenjaka bila vrlo tražena. Bliža nalazišta se nalaze u okolici Regensburga, koja su od Rimskog doba poznata kao zeleni pješčenjaci. Također se iz Rimskog doba koristio i lechbruški, okolica Lechbrucka, pješčenjak koji se transportirao u München, Augsburg ili Regensburg. Pješčenjak nije otporan na smrzavanje pa ga se redovito žbukalo i ugrađivalo samo za unutrašnje dijelove zgrada. Inače je vrlo prikladan za kiparska djela. Sve do 20. st. koristio se posebice za doprozornike i svodove ponad ognjišta.

Na istoj crkvi je od 1996. godine Stephan Hundbiss istraživao polikromiju na portalu. Polikromni oslci su pronađeni na timpanonu i na područjima arhivolta. Za fotografsko dokumentiranje postojećeg stanja morale su se ukloniti postojeće skele i kasnije ponovno postaviti. Nakon detaljnog čišćenja cijelog portala, započeta su istraživanja prigodom čega se polagala velika pažnja originalnoj polikromiji. Istraživao se građevni materijal koji je nositelj slika. Ustanovljeno je da postoje najmanje dva obojena oslika. Pretežno se radi o žučkasto-smeđem presliku iz faze obnove 1879–85. Prvi oslik je imao vrlo intenzivne boje. Bojalo se samo s jednim pigmentom i nikada nisu miješane s bijelom bojom. Inkarnati su bili u relativno roza boji, ponekad gotovo crveni. Obrve i zjenice su bojani crnom, a ožiljci rana i usne crvenom bojom. Kosa i brada su oslikani oker-žutom bojom, žutom, smeđom i crnom. Odjećom dominira zelena, zelenkasto modra, modra, smeđkasto crvena, crvena (obojena s brdskim cinoberom), oker žuta i žuta. Ostali detalji su bojani naturalistički. Pozadine figurálnih prikaza na arhivoltu, poprsja anđela i proroka su bila različito obojena: žutim okerom, modrom i zelenom bojom. Obla udubljenja za vitičastu ornamentiku na bočnim zidovima i arhivoltima bila su oker-žuta. Horizontalne pozadine oko timpanona obojene su modrim azuritom. Pozadine grupa figura unutar timpanona obojene su oker-žutom bojom. Početna slova natpisa na pisanim trakama obojana su crvenom a ostala slova su crna. Za arhitektonsku raščlambu kao što su kruškoliki profili, profile šipke, vitičasti ukrasi, baldahini i dr. upotrijebljen je kamen u svijetlom tonu boje pješčenjaka ili su premazani tankim bijelim vapnenim slojem.

Pogledi baldahina na portalu imaju oker-žutu boju kao i polja svodova u unutrašnjosti crkve. Detaljno su istraženi pigmenti i veziva boja. Dijelovi koji su bili nanovo bojani bili su podlagani tankim bijelim vapnenim premazom.

Oko portala su dijelovi zidnih slika koje su bile izrađene nakon dovršenja portala, oko 1462. Tada je i oslikan prvi oslik portala s vrlo intenzivnim bojama. Otkrivena polikromija postala je predmetom diskusija glede rekonstrukcije ili novog oslikavanja.

Josip KLARIĆ

ZVONA KATEDRALE

Već u VI. stoljeću upotrebljavaju se zvona kao prastari znak poziva u prvom redu na liturgijske sastanke, ali također i kao upozorenja na neke događaje ili pojave. Glas zvona na neki način izražava osjećaje naroda Božjeg i kad je radostan i kad plače, kad zahvaljuje ili ponizno moli, kad se sabire i označava otajstvo svoga jedinstva. Glas zvona je također i upozorenje na neposrednu opasnost kao što je požar, poplava, nevrijeme i sl. Može biti i oglas nekih iznenadnih i velikih događaja, početak ili svršetak rata, izbor pape, krunjenja kraljeva, proglašenje slobode, imenovanje biskupa i sl.

Zvona kroz povijest katedrale

Ivan Krstitelj Tkalcić u knjizi Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada iz 1885. godine između ostalog opisuje i zvona u katedrali.

U zagrebačkoj katedrali spominju se zvona u XVII. stoljeću, kada su stradala i potpuno se rastopila u strašnom požaru koji je zahvatio Zagreb. Požar se dogodio 29. ožujka 1645. godine. Iste godine lijevana su tri nova zvona.

Zvono Blažene djevice Marije na trošak crkve, zvono sv. Stjepana kralja, na trošak tadašnjeg prepošta Petra Petretića, kustosa Nikole Dijaniševića i arhidakona Andrije Županića. Treće zvono posvećeno u čast sv. Ladislavu dar je kanonika Franje Jančijevića.

Od ova tri zvona do danas sačuvano je samo jedno, a to je zvono Bl. djevice Marije, teško 27 centi. Na njemu stoji natpis TU TERRIBILIS ES ET QUIS RESISTET TIBI (strašna si i tko će ti se oduprijeti). – DEMONTRA TE ESSE MATREM, TU CONFREGISTI CAPITA DRACONIS (pokaži se majkom i satri glavu zmaju). Oko zvona stoji natpis PONTIFICE INNOCENTIO X IMPERATORE FERDINANDO III. AD 1645 AD LAUDEM DEI OPT MAX HONOREEM DEIPARAE VIRGINIS koji u prijevodu glasi: Za vrijeme pontifikata Inocenta X. cara Ferdinanda III. godine 1645. na slavu Božju i na najveću čast Bogorodice Djevice.

Godine 1650. odljeveno je malo zvono ili cinkuš, posvećeno Presvetom Trojstvu. No

toga zvona danas nema, jer je današnje malo zvono – cinkuš odljeveno 1808. a odlio ga je zagrebački zvonoljevac Antun Šifer i teško je 1 cent i 96 funti.

Godine 1671. odljeveno je zvono sv. Emerika, koje je bilo teško 9 centi i 75 funti. Ni ovog zvona danas nema.

Godine 1672. odljeveno je zvono posvećeno sv. Kvirinu. Ni ovog zvona više nema, a na njegovo mjesto stavljeno je drugo, također posvećeno sv. Kvirinu a izrađeno je također u Zagrebu kod Antuna Šifera 1812. godine. Ovo je zvono teško 4 centa i na njemu je natpis FUSA PER ANTONIUM SCHIFER 1812. (Izlio Antun Schifer 1812.)

Godine 1707. za kanonika kustosa Šimuna Šidića, u Ljubljani je odljeveno zvono sv. Spasitelja a izradio ga je zvonoljevac Gašpar Franki. Zvono je teško 95 centi, a cijena izrade je bila 3.360 forinti.

Godine 1715. također u Ljubljani iz materijala starijeg zvona odljeveno je novo zvono i posvećeno istom svecu tj. sv. Martinu. Ni ovog zvona nema više u katedrali a bilo je teško 6 centi i 54 funta.

Godine 1721. u Zagrebu su Baltazar Schmidt iz Celja i Ivan Foresti iz Zagreba odlili zvono u čast sv. Ladislavu, koje je bilo teško 49 centi i 3 funta. U ovo zvono je preliven stari materijal iz puknutog zvona sv. Emerika, no niti ovog zvona danas više nema.

Godine 1777. odliveno je u Zagrebu zvono sv. Stjepana kralja, a lijevao ga je Josip Angerer, teško je 19 centi, a oko ruba ima natpis JOSEPHUS ANGERER ME FUDIT ZAGRABIAE, ANNO 1777 (Izlio me Josip Angerer u Zagrebu godine 1777.).

Godine 1785. u Beču je lijevano zvono pod imenom Prebendar, teško 6 centi.

Godine 1837. zagrebački zvonoljevac Hinko Degen odlio je zvono sv. Ladislava kralja, a u njega je pretopio materijal iz starog zvona i posvećeno je istom svecu. Ovo zvono postoji i danas a teško je 49 centi i 49 funti. Na njemu je latinski natpis s jedne strane koji glasi: D. LADISLAI FUNDATORIS SUI D-CAVIT PROPRIIS EXPENSIS ECCLESIA

ZAGRABIENSIS AC CAMPANAM HONORI (U čast sv. Ladislavu, svom utemeljitelju, zagrebačka crkva postavlja ovo zvono) a s druge strane piše: FUSA PER HENRICUM DEGEN ZAGRABIAE MENSE OCTOBRI ANNO 1837. (Izliveno po Henriku Degenu u Zagrebu, mjeseca listopada, godine 1837.), a na rubu oko zvona stoji: SANCTE LADISLAE REX ET CONFESSOR CHRISTI, ORA PRO POPULO, INTERVENI PRO CLERO (Sveti Ladislave, kralju i Kristov ispovjedaoče, moli za narod, posreduj za svećenstvo).

Godine 1843. Hinko Degen odlio je u Zagrebu veliko zvono Presvetog Trojstva, koje je teško 115 centa i 25 funti. Urešeno je vijencima i slikama presv. Trojstva, raspetog Isusa, Bl. dj. Marije, sv. Josipa i sv. Stjepana kralja (sl. 1) Zvono je lijevano na trošak stolne crkve i biskupa Jurja Haulika.

Na zvonu su trostruki latinski napisi. Odozgor pod vijencem piše: SANCTUS DEUS, SANCTUS FORTIS, SANCTUS IMMORTALIS, MISERERE NOBIS. ECCE CRUCEM DOMINI, FUGITE PARTES ADVERSARUM – ADORAMUS TE CHRISTE ET BENEDICIMUS TIBI, QUIA PER CRUCEM TUAM REDEMISTI MUNDUM (Sveti Bože, sveti jaki, sveti besmrtni, smiluj nam se. Evo križa Gospodina, pobjegle sve neprijateljske sile. – Klanjamo ti se Kriste i blagoslivamo te, jer si po svome križu otkupio svijet).

S prednje strane u sredini piše: SANCTISSIMAE TRINITATIS GLORIAE, CRUCIFIXI DNI. SALVATORIS LAUDI, HONORIQUE B. V. MATRIS ET SPONSII HUIUS S. JOSEPH, AC DIVI REGIS STEPHANI. CAMPANAM HANC MUNIFICENTIA EXCLIMI. ILLUSTRISSIMI

Sl. 1. Zvono Presvetog Trojstva

Sl. 2. Zvono Presvetog Trojstva

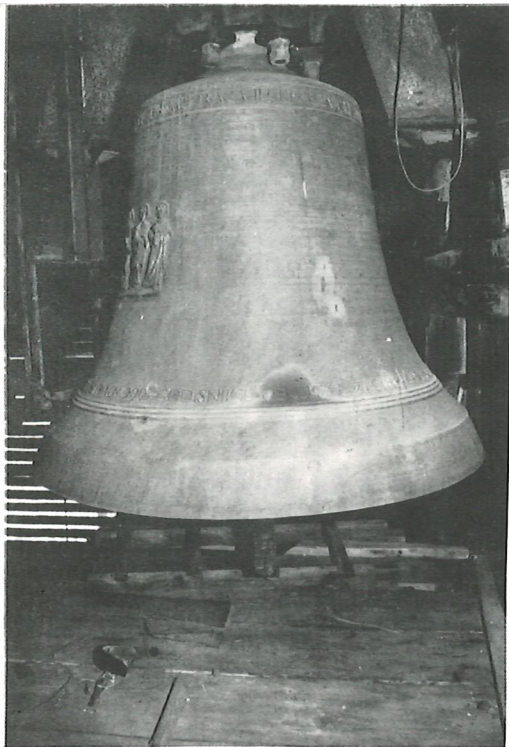
AC RDSSI. DNI. PRAESULIS GEORGII HAULIK ET DOS CATH. ECCLESIAE SPONSAE EIUS DICAVIT. Prevedeno znači: Na slavu presvetog Trojstva, na hvalu raspetog Spasitelja, na čast B. D. Majke i njezina zaručnika Josipa, i svetom kralju Stjepanu, ovo zvono posvetio sam na uspomenu prečasnog, presvijetlog i preuzvišenog gospodina Jurja Haulika gospodina crkve zaručnice njegove.

U sredini sa zadnje strane piše: CORAM ILLMO. AC RDSSIMIS DNIS. JOS. SCHROTT PRAEP MAIORE ET EPPO. BELGRAD. IOS. HORVATH LECTORE. FRAN XAV. KORITICH CANTORE ET FRAN. SERAPH. TUSKAN CUSTODE CAPITULI EXISTENTIUS FUDIT HENRICUS DEGEN ZAGR. DIE XXX. MART. ANNO MDCCCXXXIII (sl. 2) (Pred prisutnom presvijetlom i prečasnom gospodom Josipom Schrott, velikim propozitom i naslovnim beogradskim biskupom, lektorom Josipom Horvath, kantorom Franjom Ksaverom Koritić i Franjom Serafinski Tuškanom kustosom kaptola izlio Henrik Degen, u Zagrebu dana 30 ožujka, godine 1843.).

Zvona danas

1856. Ivan Kukuljević Sakcinski u knjizi Prvostona crkva zagrebačka na str 14. i 15. kaže da u katedrali ima 7 zvona i poimence ih nabraja. To su zvona 1. blažene djevice Marije, 2. sv. Stjepana kralja, 3. Prebendar, 4. malo zvono, 5. zvono sv. Kvirina, 6. sv. Ladislava i 7. zvono Svetog Trojstva.

Ovom broju zvona treba nadodati zvono br. 8, koje je darovao kanonik Milan Balenović.

Sl. 3. Zvono Sv. Tri Kralja

O velikom zvonu Svetog Trojstva pisao je Rudolf Horvat u knjizi Prvostolna crkva zagrebačka g. 1992. na str. 315–317. Isto tako 1996. Vjeročka Rukavina u knjizi Iz starog i novog Zagreba na str. 189–200.

Horvat kaže: Počevši od 1843. uživaju zagrepčani u zvuku velikoga zvana prvostolne crkve. To je najveće zvono u hrvatskim zemljama, a nosi ime presvetog Trojstva. Vjeročka Rukavina kaže da se iz zvonika Prvostolne crkve zvonjavom javlja ukupno 8 zvona.

U južnom zvoniku okomito su postavljeni:

- 1) kolos zvonu Sv. Trojstvo (11,525 funti težine – 6.454 kg), ton AS
- 2) zvono sv. Stjepan, teško 1300 kg, ton SI
- 3) zvono Mala Gospa, teško 180 kg, ton E, koje je izlio Viktor Šikić 1945. g.

U sjevernom zvoniku smještena su u vodoravnom nizu zvona:

- 1) Uznesenje Majke Božje (3098 kg, ton B, izliveno u Innsbrucku kod Grasmayera 1985.)

- 2) zvono Sv. Tri Kralja, teško 2163 kg, ton FI (sl. 3)
- 3) sv. Kvirin, izlio ga je Grassmayer u Innsbrucku, težine 640 kg, ton G
- 4) sv. Mihael, izlio ga je Grassmayer u Innsbrucku 1986. godine, težine 1.035 kg, ton FI (sl. 4)
- 5) maleni cinkuš, salio ga je Antun Schiffer 1808. g., težak 110 kg.

Kada i koja zvona zvone?

- U 6 sati radnim danom zvoni zvono Sv. Tri Kralja, a nedjeljom i blagdanom Velika Gospa.
- 6,45 radnim danom zvoni Sv. Kvirin, a nedjeljom i blagdanom Sveta Tri Kralja.
- 7,45 nedjeljom i blagdanom zvoni zvono Sv. Tri Kralja.

Sl. 4. Zvono sv. Mihovila

- 8 svakog dana zvoni Cinkuš.
- 8,45 zvono Sveta Tri Kralja.
- 9,45 nedjeljom i blagdanom zvone nova zvona (Tri Kralja, Velika Gospa, Sv. Mihael i sv. Kvirin).
- 11,15 nedjeljom i blagdanom zvoni zvono Velika Gospa.
- 12 radnim danom zvono Tri Kralja, nedjeljom i blagdanom Velika Gospa.
- 14 svakog dana zvoni Cinkuš.
- 17,15 radnim danom sv. Kvirin a nedjeljom i blagdanom sv. Tri Kralja.
- 19 pozdravljenje radnim danom zvoni Tri Kralja a odmah za pokojne zvoni Mala Gospa, nedjeljom i blagdanom Velika Gospa i odmah za pokojne zvoni Mala Gospa

Uvijek 15 minuta prije mise, koju će predvoditi nadbiskup, zvone sva zvona osim Cinkuša.

Tijekom cijelog dana, kada čujemo otkucavanje ure, minute (kvartali) se oglašuju udaranjem bata po zvonu sv. Stjepan, a ure udarcima po zvonu Sveto Trojstvo.

Zvonjenje za pokojnike – prema pravilniku od 30. ožujka 1987.

- 1) **za sestre sakristanke** – najava smrti dva reznja zvoni Cinkuš, Mala Gospa i sv. Kvirin po dva reznja po 5 minuta. Zatim svaki dan do sprovoda u 16 sati po dva reznja istim zvonima, a u vrijeme sprovoda četvrt sata.

- 2) **za zvonare i sakristane** – najava smrti u 10 ili u 16 sati zvoni cinkuš s tri reznja, a poslije zvone cinkuš, Mala Gospa i sv. Kvirin do sprovoda svaki dan po tri reznja u 16 sati. U vrijeme sprovoda četvrt sata zvone ista zvona.
- 3) **za kanonike i prebendare** – najava smrti u 10 ili 16 sati tri reznja sa sv. Kvirinom. Poslije toga tri reznja po pet minuta u 16 sati zvoni se do sprovoda sa svim novim zvonima. U vrijeme sprovoda ista zvona zvone četvrt sata.
- 4) **za biskupe** – najava smrti u 10 ili 16 sati po tri reznja od pet minuta zvoni zvono Tri Kralja, a odmah tri reznja po pet minuta sa svim novim zvonima a zatim do sprovoda u 16 sati na isti način. U vrijeme sprovoda ista zvona zvone četvrt sata.
- 5) **za nadbiskupa** – najava smrti u 10 ili 16 sati zvoni zvono Presveto Trojstvo (najveće zvono) tri reznja i odmah poslije toga tri reznja po pet minuta sa svim zvonima (nova i stara). Tako zvoni do sprovoda svaki dan u 10 i u 16 sati, a u vrijeme sprovoda zvone sva zvona pola sata.

Premda je današnji Zagreb mnogo veći nego prijašnjih godina ipak glas njegovih zvona nadaleko se čuje i izvan granica grada. Zvona su radosni glasnici radosnih događanja i blago miluju bregove i brežuljke, doline i ravnice, prelaze rijeke i potoke te utjehu donose.

Zorislav HORVAT

PROZORI SJEVERNOG BRODA ZAGREBAČKE KATEDRALE

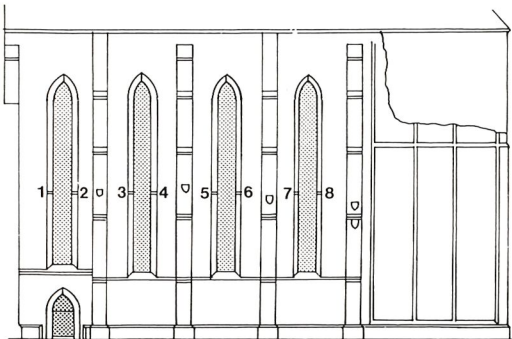
Četiri prozora na sjevernoj strani broda zagrebačke katedrale najviši su prozori u kontinentalnoj Hrvatskoj (sl. 1), naravno uz one na južnoj strani broda. Nastajali su u više faza, klesani rukama majstora bar tri razne radionice. Donji je dio mogao nastati početkom 14. st., u doba biskupa A, Kažotića (1303–1322), zatim je gradnja nastavljena sredinom 14. st. (biskupi Kanižaj i Horvat), da bi gornji dio dovršio biskup Eberhard, koji je biskupovao u dva navrata (1397–1406, 1410–1419).

Prva je faza neosporno udarila temelje broda i sjevernoga zvonika, a vjerojatno odlučila i o dvoranskom prostoru broda na način propovjedničkih crkava u Austriji krajem 13. st. U ovoj je fazi očito bilo isklesano tek nekoliko donjih redova klesanaca prozora. U slijedećoj se fazi doprlo do, približno, donje trećine visine prozora, klesanjem prozorske profilacije na isti način.

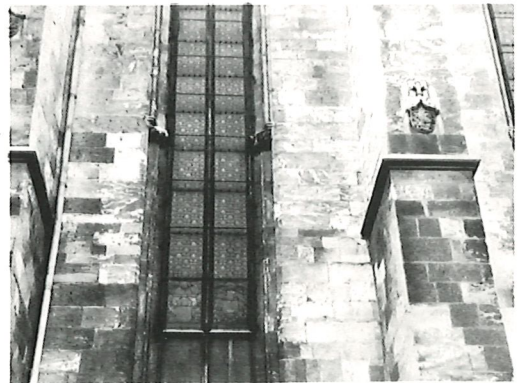
Biskup Eberhard je nastavio gradnju katedrale nakon svog dolaska u Zagreb 1398. i preuzimanja biskupije. Množina njegovih grbova na kontraforima i u unutrašnjosti broda katedrale (sl. 2, 3) rječit je svjedok nje-

gova djelovanja. Eberhardovi grbovi na kontraforima sjevernoga broda postavljeni su baš na visinu naših skulptura (sl. 2), te su očito djelo radionice, koja je djelovala u njegovo doba i na glavnom pročelju (vidi prošla dva broja »Naše katedrale«!). Ove je skulpture uočio još 1860. K. Weis, snimajući i opisujući zagrebačku katedralu (sl. 4). Majstori Eberhardove klesarske radionice zamijenjuju prozorsku profilaciju iz doba biskupa Kažotića novom, a promjenu profilacije »pokrivaju« skulpturama: one predočuju razne životinje, mitološka bića, glave ljudi i monstuma, stilizirano lišće (sl. 5–12). Jedna čovječja glava dugačke kose na unutrašnjoj strani prozora možda je i autoportret klesara koji je ovdje radio (sl. 13), te se ubraja u najkvalitetnija skulptorska ostvarenja u našoj gotičkoj umjetnosti. Po kvaliteti skulptura vidi se da ih je radilo više ruku.

Ovom bi prigodom razmatrali stanje skulptura na vanjskoj strani prozora koje su jako stradale od djelovanja atmosferilija, naročito u zadnje doba, a što je i povod pisanja ovog članka.

Sl. 1. Sjeverno pročelje broda katedrale (prema Weissu)

Sl. 2. Detalj sjeverne strane broda katedrale (snimio: Z. H.)

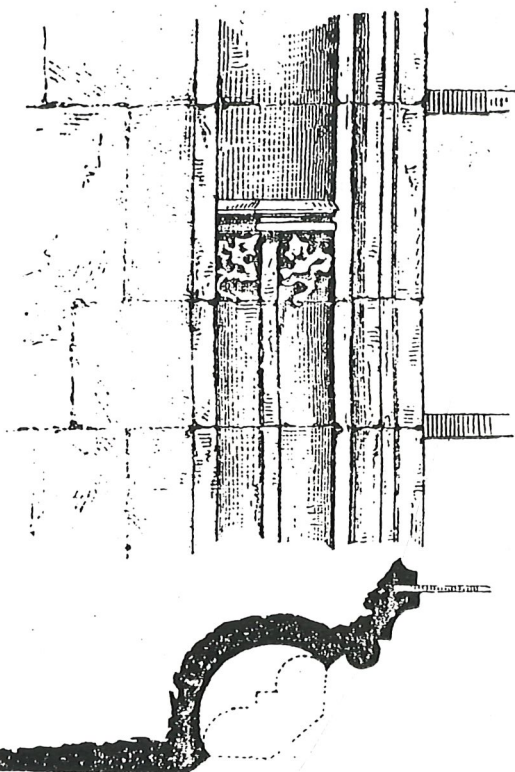
Tablica 1
Opis stanja prozorskih skulptura

Prozor	broj skulpture	referentna fotografija	opis skulpture	stanje prije 40 godina	današnje stanje
I	1	5a, 5b	list, glava monstruma	početna oštećenja još prije 40 godina	stanje jednako
	2	6	zmaj	još je čitav i neoštećen	više ga nema!
II	3	7a, 7b	lisnata glava zmaja, list	početna oštećenja	jača oštećenja
	4	8	glava fantastične životinje (slon), lišće	početna oštećenja	desna strana skulpture uništena
III	5	9	lav	stanje dosta dobro	veći dio stradao
	6	10a, 10b	grif	stanje dosta dobro	naizgled nepromijenjeno stanje
IV	7	11a, 11b	zmaj	stanje dosta dobro	jaka oštećenost
	8	12	glava lavice, monstrum s kljunom	početna oštećenja	oštećenja su jako uznapredovala

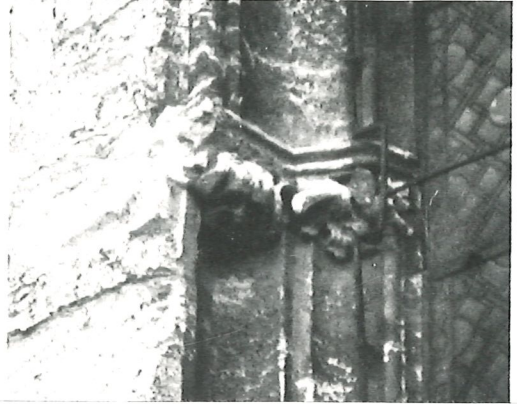

Sl. 3. Grb biskupa Eberharda s pročelja zagrebačke katedrale (snimio: J. Brunš)

Glavni izvor za uspoređivanje stanja prozorskih skulptura je članak Anđele Horvat iz 1959. god., objavljen u zborniku povodom sedamdesete obljetnice života poznatog slovenskog povjesničara umjetnosti F. Stelée. Ovdje priložena križaljka (tabl. 1) načinjena je djelomično prema navedenom članku A. Horvat (opis skulptura, fotografije) i njihovom stanju 1959. god. prema fotografijama uz njen članak, a za usporedbu dodane su fotografije njihovog današnjeg izgleda.

Sl. 4. Detalj prozora sjevernog broda (K. Weiss: Der Dom zu Agram)

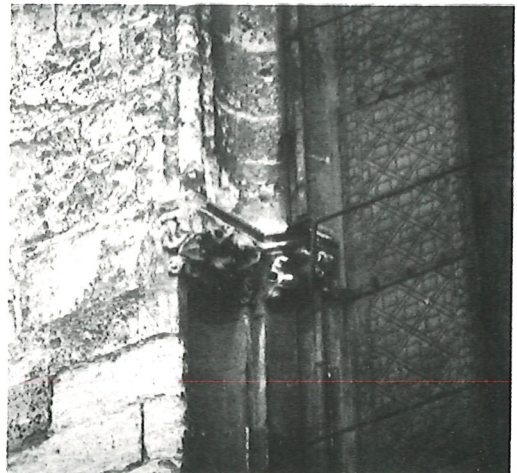

Sl. 5. Prozor I/1: list, glava monstruma (a – stanje 1959, snimio: V. Bradač, Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture u Zagrebu; b – stanje 1999., snimio: D. Foretić, Arh. biro »Arbi«)

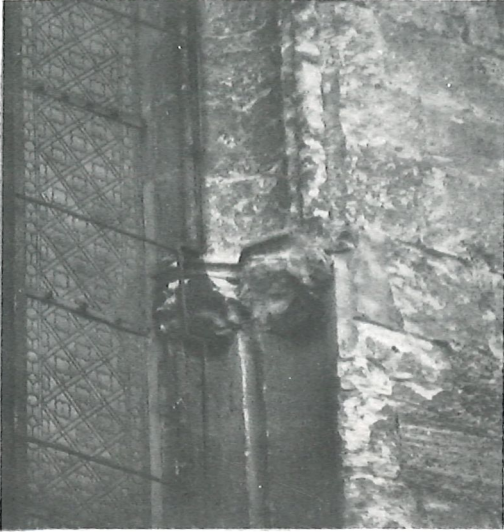

A. Horvat je analizom ovih skulptura utvrdila, da su vjerojatno »direktni suradnici Parlerove (praške) radionice znanje svoje Bauhütte prenijeli u Zagreb« i isklesali niz skulpturalnih cezura na mjestima promjene profilacije sjevernih prozora broda (sl. 2). Skulpture i gornja profilacija dakle odgovaraju načinu rada praških, čeških radionica. Radi se o oblikovanju špaleta prozora s velikim kružnim udubljenjima, kakve nalazimo na mnogim građevinama, koje se gradile bilo Parlerove, bilo ostale radionice pod njegovim utjecajem, i u Češkoj i u srednjoj Europi, nakon raspada i raspuštanja njegovih radionica. Spomenimo tek nekoliko

Sl. 6. Prozor I/2: zmaj (stanje 1999., snimio D. Foretić)

Sl. 7. Prozor II/3: lisnata glava, list (a – stanje 1959, snimio: V. Bradač, b – stanje 1999., snimio: D. Foretić)

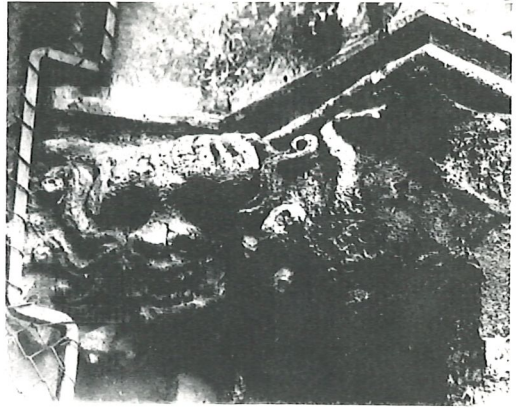
Sl. 8. Prozor II/4: glava fantastične životinje (»slon«), lišće (stanje 1999., snimio: D. Foretić)

građevina: kapela sv. Vavilava u katedrali sv. Vita na Hradčanima, gradska vijećnica i Tinska crkva u Starom mjestu u Pragu, na kapeli u Budimu, u Sloveniji i Ptujskoj gori i na kartuzijanskoj crkvi u Pleterju. Kod nas ih nalazimo još na svetištu franjevačke crkve u Šaregradu. Bollé prigodom regotizacije zagrebačke katedrale nije dirao ove skulpture, niti ih je zamijenio neogotičkim faksimilima, očito jer su još bile u dobrom stanju i – valjda – jer je cijenio njihovu kvalitetu.

Kamen ovih skulptura (prema usmenom priopćenju prof. B. Crnkovića) šupljikavi i porozni litotamnijski vapnenac i biokalkarenit ili organogeni vapnenački pješčenjak, slabo je

Sl. 10. Prozor III/6: grif (a – stanje 1959., snimio: V. Bradač; b – stanje 1999., snimio: D. Foretić)

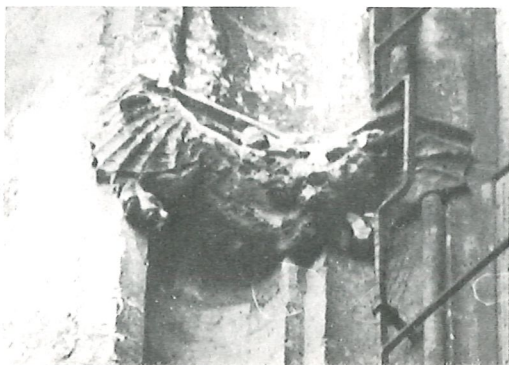

Sl. 9. Prozor III/5: lav (stanje 1959, snimio: V. Bradač)

otporan prema kemijskom trošenju. U njega je iz oborina penetrirao SO_3 , razarajući površinu kamena, napredujući sve više u dubinu. »Rukopis« skulptura – oštre linije izbočina i udubina – više ili manje su negirane, uništene agresijom atmosferilija. Na nekim je skulpturama ovo djelovanje došlo do kraja: skulpture više nema na prvom prozoru desno te na trećem, lijevo. Na drugom prozoru desno jako je oštećen list, a na četvrtom lijevo – glava krilatog zmaja (sl. 8, 11b). Istini za volju treba reći da su neka oštećenja zatečena još 1959., dakle već prije 40 godina – no današnje je stanje alarmantno.

Zaključak koji nam se nameće je da treba »pod hitno« početi sa spašavanjem ovih skulptura. Nije to jednostavno: njihovo je stanje

Sl. 11. Prozor IV/7: zmaj (a – stanje 1959., snimio: V. Bradač; b – stanje 1999., snimio: D. Foretić)

Sl. 12. Prozor IV/8: glava lavice, monstrum s kljunom (stanje 1999., snimio: D. Foretić)

Sl. 13. Glava majstora (?) s unutarnje strane prvog prozora sjevernog broda, (snimio: V. Bradač)

takvo, da je uzimanje odljeva u većini slučajeva upitno zbog trošnosti kamena. Prije toga bi ih trebalo učvrstiti, snimiti ih i/ili skinuti i po njima modelirati prethodno stanje. Zadnje bi na red došlo klesanje po modelima faksimila i ugradnja natrag na njihovo mjesto. Jasno da se to ne može obaviti bez montaže visoke skele i sudjelovanja klesara i kipara.

Naravno, postoji određeni redoslijed radova na obnovi katedrale, no raspadanje ovih parlerijanskih skulptura taj redoslijed ne može čekati. Potrebna je, dakle, hitna intervencija kulturne javnosti u prikupljanju novca, kojim bi se financirala ova akcija, mimo onih započelih, koji su primarni i opsežni.

Zvonimir RUKAVINA

O OBNAVLJANJU KATEDRALE U 1999. GODINI

Radi nepovoljnih vremenskih uvjeta, koji su nastali prvim snijegom, radovi na katedrali ove godine zaustavljeni su sredinom studenog.

S ponosom možemo kazati da je vrh sjevernog zvonika katedrale u 1999. godini obnovljen. Na vrhu zvonika skinuli smo nekoliko razina radne skele, pa je sada moguće vidjeti obnovljeni križ kako blista na suncu, dok je križ na južnom zvoniku bez sjaja, potamnio od vremena i starosti. Obnovu sjevernog zvonika izvodili smo na visini od 95 do 108,16 metara, zaključno s križem. Ugrađeno je 130 tašela, zamjenskih kamenova i preklešano više desetaka kvadratnih metara površine kamenog zida, ravnog i ukrašenog profilacijama i kamenom plastikom. Radovi su bili izuzetno teški zbog velike visine, skućenog radnog prostora i teških kamenih elemenata za zamjenu. Neki od njih bili su teški oko 350 kilograma, a ugrađivani su podno samoga križa. Na tom dijelu zvonika ostale su još neke manje završne obrade kamenih površina i nanošenje sredstva za učvršćenje i hidrofobizaciju (vodoodbojnost).

Na zapadnom pročelju katedrale obrađivali smo sjeverni i južni dio ispod prve galerije, budući je srednji dio tog pročelja, s velikim vitrajnim prozorima, obnovljen lani. Ovdje su ugrađena 122 nova kamena elementa, a specijalnom bizek žbukom i preklešavanjem obrađeno je 250 m² kamene površine. Radovi su privedeni kraju, a naglo zahlađenje prekinulo je sam završetak. Potrebna su još neka završna klesarska dotjerivanja i nanošenje sredstva za učvršćivanje i hidrofobizaciju.

Zapadno pročelje sa sjevera i juga učvršćeno je kontraforama. Kameni ukrasi kontrafora na gornjoj polovici, od 20 do 40 metara su jako oštećeni. Ove je godine dogovorena izrada kamenih elemenata za obnovu kontrafora. Veći dio kamenih elemenata je izrađen i dopremljen pred katedralu. Izrada kamenih elemenata je u tijeku i svi bi trebali biti gotovi do kraja ove godine. Dijelovi s najljepšim kamenim ukrasima još su u klesarskoj radionici na Braču. Komisija Odbora zagrebačke Nadbiskupije za obnovu katedrale i Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode

trebala je ovih dana otići na Brač na završni pregled, ali su snijeg i nevrijeme odgodili to putovanje. Do kraja ove godine nadamo se uspješnom završetku izrade kamenih elemenata, a u idućoj godini radovima na obnovi spomenutih kontrafora.

U planovima za iduću godnu imamo radove u drugom polju zapadnog pročelja, od 13. do 26. metra, za što već postoji izrađena projektna dokumentacija. Tu su posebno zahtjevni elementi za obnovu dva kamena kipa svetaca, sv. Josipa i sv. Ivana, te velika vitrajna rozeta i kameni maskeroni.

Želja nam je da uspješnu obnovu sjevernog zvonika nastavimo njegovim obnavljanjem prema dolje. Sada dolazimo do dijela koji 1968. nije bio obnavljan, kao ni održavan od vremena gradnje pred 100 godina, kada ga je sagradio Bollé nakon velikog potresa 1880. godine. Kameni ukrasi na neobnavljanom dijelu potpuno su propali, a profilacija gotovo da i nema. Zahvaljujući debljini zidova zvonika nema statičke ugroženosti. Ugrađivanjem novih kamenih ukrasa vratit će se izgubljena ljepota, a to predstavlja delikatan zahvat. O toj se temi raspravlja na Odboru, kako bi se pronašlo najsretnije rješenje i dalo projektantima za projekt obnove.

Projektna dokumentacija za protupožarni sustav krovšta katedrale i riznice, što je dar Gradske skupštine Zagreba, je završena. Tvrtka »ALING« donirala je dio potrebne tehničke dokumentacije. Gradska skupština je donator i izvođenja projektiranog protupožarnog sustava, a za njegovu kompletnu izvedbu još nedostaje dio automatike, koju je projektirao »ALING«. Realizacija predviđa izvođenje novog vodovodnog cjevovoda do katedrale, jer postojećim cijevima nije moguće dopremiti potrebnu količinu vode. Da bi se to izvelo treba prekopati pločnik i kolnik katedralnog trga. Očekujemo da će se ti radovi izvesti u idućoj godini.

Prostrani trg pred katedralom omogućava dobar pogled na nju. Ta je vizura moguća od 1906. godine kada je Herman Bollé, nakon obnove katedrale, srušio zapadni zid kaptol-

ske utvrde s Bakačevom kulom. Taj je zid podignut u 16. stoljeću zbog sigurnosnih razloga, a srušen u 20. stoljeću zbog boljeg vizualnog dojma i doživljaja. Ponovno se pokazala potreba za zaštitom prostora pred katedralom, jer agresivni vozači automobila i naročito autobusa zaustavljaju svoja vozila pred samim ulazom u katedralu. Pred desetak godina postavljen je pred katedralom niz žardinjera koje su to onemogućavale. Za prvog dolaska svetog oca Pape 1994. godine žardinjere s katedralnog trga su uklonjene. U razgovorima o zaštiti prostora na Odboru je načelno dogovoreno da se obilježi linija povijesnog zida utvrde s Bakačevom kulom. Kao

privremeno rješenje postavljeni su kamenovi skinuti s katedrale za vrijeme obnove. To obilježje je maknuto za drugog dolaska svetog oca Pape 1998. godine. Ove se godine dogodio incident, kad je jedan autobus nesmotrenom vožnjom srušio dva stijega za zastave pred samom katedralom, pa su ponovno postavljeni stari kamenovi katedrale po liniji nekadašnjeg obrambenog zida i Bakačeve kule. To privremeno obilježje, u očekivanju trajnoga rješenja od Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, veoma dobro služi kao spomen na stari zid i kulu, ali i kao zaštita od agresivnih vozača te kao odmorište za mnoge koji sjednu i uživaju u pogledu na našu prvostolnicu.

Kameni elementi od rimskog travertina za kontrafore zapadnog pročelja i južnog zvonika. Rad klesarskih majstora Ivice Nižetića i Petra Rajčevića u Pučišćima na otoku Braču

DAROVATELJI ZA OBNOVU KATEDRALE U 1999. GODINI (II. DIO)

– do izlaska iz tiska NAŠE KATEDRALE br. 3.

DJELATNICI ZAP-a SAMOBOR, Samobor
DJELATNICI ZAP-a SLATINA, Slatina
Dean Marcapan DMK STROJOBRAVAR,
Zagreb

VELJKO i IRANKA DOBRINČIĆ, Zagreb
DOM UMIROVLJENIKA, Koprivnica
DOM ZA DJECU »SVITANJE«, Koprivnica
FRANCISKA DOMBAJ, Hrvatski Leskovac
SNJEŽANA DUČKIĆ, Zagreb

ZVONKO DUČKIĆ, Zagreb
VLATKO DVOJKOVIĆ, Zagreb
FELIKS ĐURAŠIN, Koprivnica
ĐURKIN d. o. o., Belica Čakovec, Belica
GAŠPAR ČEFTA, Zagreb

IVANKA ČIVRAG, Zagreb
ELEKTROTEHNIČKA ŠKOLA, Zagreb
IVAN ČOLIĆ, Zagreb

FARMA SENKOVAC d. d., Slatina
FOTO-A-STUDIO, Bjelovar

JOSIPA FRIŠČIĆ, Lepoglava
STJEPAN GAŠPAR, Zagreb

GATING-92 d. o. o., Zaprešić
GHETALDUS-VARAZDIN d. d., Varaždin

GIMNAZIJA »A. G. MATOŠ«, Samobor
ZVONKO ČIBARIĆ, Zagreb

AGRO-MARGETAN, Čazma
MIROSLAVA AUGUSTINOVIĆ, Zagreb

AUTO-KLUB IVANIĆ GRAD, Ivanić Grad
LJILJANA BAŠIĆ, Zagreb

MILAN BAŠIĆ, Zagreb
JOSIP BENHEK, Koprivnica

MIRA i ANTON BERIŠIĆ, Zagreb
Fr GRACIJAN BIRŠIĆ, OFM, Summer

Hill, NSW 2130, Australija
ANA BITUL, Zagreb

BOROVO-TRGOVAČKA MREŽA
d. o. o., Zagreb

ZLATAN BREKA, klesar, Čakovec
VLADO BUDIMIR, Hattersheim, Njemačka

VLADO CRKVENAC, Zagreb
CROATIAN CATHOLIC PARISH,

San Jose 95126-3711 SAD
DED DRUŠTVO ZA

UGOSTITELJSTVO, Bjelovar
DEM s. p. o., Kutina

DJEČJI VRTIĆ »PČELICA«, Čazma
MILAN GLAVAČ, Donja Stuibica

JOZO GOJSALIĆ, Zagreb
GRAD IVANEC - GRADSKO VIJEĆE,

Ivanec
GRADITELJSKA ŠKOLA, Čakovec

GRADSKO KOMUNALNO PODUZEĆE,
Đurđevac

ZVONIMIR GRGIĆ - PEKARA, Bjelovar
STJEPAN HAJDINJAK, Sesv. Kraljevec

NIKOLA HALUŽAN, Zagreb Odra
NEVENKA HOJSAK, Bednja

STEFAN i NEVENKA HOPP, Zagreb
HPT - PITOMAČA, Pitomača

MARIJA HRGOVAN, Bjelovar
MIRA HRIBERSKI, Zagreb

HRV. JAVNOBILJEŽNIČKA KOMORA,
Zagreb

HRV. ZAVOD ZA ZDRAV. OSIGURANJE,
Darugar

HRV. ZAVOD ZA ZDRAV. OSIG., Bjelovar
HRVATSKA ELEKTROPRIVREDA,

Koprivnica
I. KLASIČNA GIMNAZIJA, Zagreb

BOJAN IGNATOVSKI, Darugar
INA-INDUSTRIJA NAFTE d. d., Zagreb

INA d. d. Benzinska postaja, Ivanić Grad
INTERIMPEX-AVIOIMPEX, Zagreb

BARBARA JELIĆ, Zagreb
IVICA JELIĆ, Zagreb

NATAŠA JELIĆ-VERŠIĆ, javni bilježnik,
Križevci

STIPO JULARIĆ, Sveta Nedjelja
JANJA JURIĆ, Zagreb

IVAN JURŠETIĆ, javni bilježnik, Koprivnica
MARA KARAMATIĆ, Samobor

KATEDRALNI MJEŠOVITI ZBOR, Zagreb
KLAS d. d. - KRIŽ PEKARA, Ivanić Grad

MLADEN KLASIĆ, Križevci
KLESARSTVO - STIPE LUCIĆ,

Domaslovec - Samobor
ELVIRA KORAK, Zagreb

ŽELJKO KOS, Pitomača
FRANJO KOS, Donja Zelina

KATARINA KOVACEVIĆ,
MIRA KOZINA, Zagreb

ZVONKO KRANJČ, Varaždin
ANTONIJA KRIZANČIĆ, Zagreb

JASMINA KRIZANČIĆ, Zagreb
TVORNIČA STAKLA KRISTAL, Samobor

MIJO KUŠEN, Staklarska radiona, Ivanec
JADRANKA KVASNIČKA, Zagreb

VLADO SKENDEROVIĆ LIMAS d. o. o.
Sveta Nedjelja

- LJEKARNA SLATIŃA, Slatina
 KATARINA LUKIĆ, Zagreb
 BRANKO MAJCAN, odvjetnik, Daruvar
 DINO MAJNARIĆ, Križevci
 DRAGUTIN MAKOVEC, Čakovec
 MAKRO PROMET d. o. o., Split
 MIRKO MANDIĆ, BISTRO »MADERA«, Zagreb
 DARINKA MARKOVIĆ, Zagreb - Gračani
 MLADEN MARKOVIĆ - TV SERVIS, Čakovec
 MIKA - UGOSTITELJSKI OBRT, Zagreb
 MINERVA d. o. o., Bjelovar
 IZAK MOROVIĆ, Zman
 MOSLAVINAŠPED d. o. o., Kutina
 PAVAO MRAVUNAC, Križevci
 MARIJAN MUDRI, Zagreb
 Dr ALIJA MUJEZINOVIĆ, Čakovec
 MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, Koprivnica
 NAFTALAN - SPECIJALNA BOLNICA, Ivanić Grad
 MARIJANA KATARINA NEKIĆ, Zagreb
 CROATIAN CATH CENTRE 2130
 Summer Hill, Australija
 »CVJEČAR« ANTUN NOVAK, Čakovec
 ALEN NOVOSELAC, Zagreb
 ODJEĆA d. o. o., Zagreb
 OPĆINSKI SUD GAREŠNICA, Garešnica
 GRAD ORAHOVICA, Orahovica
 OSN. ŠK. GORAN KOVAČIĆ, Zagreb
 OSN. ŠK. IVAN KUKULJEVIĆ, Ivanec
 OSN. ŠK. MATKO LAGINJA, Zagreb
 OSN. ŠK. PREČKO, Zagreb
 OSN. ŠK. STJEPANA KEFELJE, Kutina
 OSN. ŠK. VLADIMIR NAZOR, Daruvar
 BOZIDAR PALIĆ, Zagreb
 TVORN. VATR. APARATA PASTOR d. d., Zagreb
 PAUK g. r. S. VRSALOVIĆ, Zagreb
 Fra JOSO PERANIĆ, Buenos Aires, Argentina
 BRIGITE PEROLI, Kutina
 MIRKO PETRAŠ - odvjetnik, Virovitica
 BLAŽENKA PETROVIĆ, Gruenwald bei München, Njemačka
 MARKO PETRUŠIĆ, Dugo Selo
 LJILJANA PINTARIĆ, Čakovec
 SPLITSKA BANKA, PODRUŽNICA
 KORČULA, Korčula
 VJEKOSLAV FABRIS, Korčula
 POKUĆSTVO d. o. o., Koprivnica
 POLJOPR. ZADRUGA HERCEGOVAC, Hercegovac
 STJEPAN POPEK, Zagreb
 ZLATKO PREKRAT, Samobor
 ZLAKO PUŠKAR, Samobor
 RADLOVAC d. d., Orahovica
 JELKA RAJIĆ, Zagreb
 MARIJA RALJEVIĆ-RADENKOVIĆ, Kutina
 IBRO RAMIĆ, Zagreb
 STJEPAN RAZUM, Zagreb
 VLADIMIR SABOLIĆ, Kloštar Podravski
 ZLATA SARIĆ, Zagreb
 SAVEZ SAMOST. SINDIKATA, Vrbovec
 TVORNIČA SATOVA - SELK d. d., Kutina
 ŠTEFICA ŠERBETAR, Zagreb
 SLAVICA ŠIMEK, Zagreb
 JOSIP ŠIMUNOVIĆ, Zagreb
 OBITELJ ŠIMUNOVIĆ, Zagreb
 STJEPAN SLIŠAK, Ivanić Grad
 ANTUN ŠMIT, Kutina
 SLAVIMIRA ŠNAJDER, Zagreb
 STJEPAN SRAKA, Zagreb
 SREDNJA ŠKOLA IVAN SELJANEC, Križevci
 SREDNJA ŠKOLA IVAN ŠVEAR, Ivanić Grad
 SREDNJA ŠKOLA MARKA MARULIĆA, Slatina
 JADRANKA ŠTEFANAC-PAPIĆ, Zagreb
 IVANKA ŠTRBAN, Zagreb
 FILIP I TEREZIJA ŠVENDA, Zagreb
 Dr LAJOS SZABO, Zagreb
 TEAM d. d. Čakovec
 TEHNIČKA ŠKOLA DARUVAR, Daruvar
 VESNA VALENTIĆ, TEHNOFILTER d. o. o., Vukovina
 TEHNOZAVOD-MARUŠIĆ, Zagreb
 DANICA TOMIĆ, Lepoglava
 JOSIP TUKARA, Garešnica
 UDRUGA MATICE UMIROVLJENIKA, Đurđevac
 UPRAVNA I BIROT. ŠKOLA - Podružnica nez. sind., Zagreb
 PETAR UVODIĆ, Zagreb
 ANA i SLAVKO VOREL, Sesvete
 PAVAO VUKADEM, Zagreb
 ANTE VUKOREPA, Zagreb
 KATARINA VULJAK, Koprivnica
 ZAVOD ZA FOTOGRAMETRIJU, Zagreb
 ZAVOD ZA PLATNI PROMET, Pitomača
 ZG ZAVOD ZA PLATNI PROMET, Zagreb
 MARIJAN ZUPAN, Zlatar, Samobor
 IVAN KOLAR, Bjelovar
 FRANJO i NADA PAČIĆ, Stuttgart, Njemačka
 ANTONIJA KRIŽANČIĆ, Zagreb
 Ing. ANICA MUDRI, Zagreb
 PUČKO OTVORENO UČILIŠTE, Čakovec
 PROJEKT BJELOVAR, Bjelovar
 MURASPID HODOŠAN, Kotoriba
 MIRKO ZUBAK, Zagreb
 FRANJO i NADA PAČIĆ, Stuttgart, Njemačka
 OSNOVNA ŠKOLA, Garešnica

ZVONIMIR HLEBEC, Nedelišće
 DARINKA MARKOVIĆ, Zagreb
 DRAGUTIN VALENTIĆ, Zagreb
 HRV. STENOGRAFSKO DRUŠTVO,
 Zagreb
 VD TEHNOFILTER, Staro Čiče
 GRADSKO POGLAVARSTVO KUTINA,
 Kutina
 IZRADA BOJA d. o. o., Nedelišće
 SLAVICA ČVORAK, Zagreb
 MILAN BAŠIĆ, Zagreb
 KATICA ŠTULAC, Ozalj
 SLAVICA ŠIMEK, Zagreb
 KATEDRALNI MJESOVITI ZBOR,
 Zagreb
 SINDIKAT RADNIKA SOCIJALNE
 SKRBI, Kutina
 ZLATA GAŠPAR, Bjelovar
 UDRUŽENJE OBRŤNIKA, Slatina
 ELTING, Nedelišće
 BRANKO GALINEC, Ivanec
 JEAN-MARIE BARIN-TURICA, Belgija
 MILIVOJ KUJUNDŽIĆ, Zagreb
 LJUBICA KRŽAK, Zagreb
 ELSI INŽENJERING, d. o. o., Čakovec
 IVICA HAJDUK, Zagreb
 LJUBO BOLUBUŠIĆ, Daruvar
 ANDELKO BAKSA, Vratišinec
 MARIJA LIBERATI, Zagreb
 BARBARA GAJDEK, Zagreb
 MEDITERAN OSIGURANJE, Zagreb

TEAM d. d., Čakovec
 MARIJA PALEŠČAK, Zagreb
 NADA GLAVAŠ, Čakovec
 EDO ŠULJ, Zagreb
 ANTONIJA KRIŽAČIĆ, Zagreb
 DARINKA MARKOVIĆ, Zagreb
 XII. GIMNAZIJA, Zagreb
 G. O. PAUK, Zagreb
 STJEPAN NOVAK, Mursko Središće
 IVAN KOS, Novska
 STANISLAVA BUŽANČIĆ, Zagreb
 SAHIB TOPIĆ, Velika Gorica
 STIPE LUCIĆ, Samobor
 PAVAO KROLO, Zaprešić
 BERNARD KROLO, Zaprešić
 BRUNO BRLEK, Zagreb
 NIKOLA i NEVENKA KOVAČEVIĆ,
 Zagrebe
 VINKO FOŠTAČ, Zagreb
 LJERKA KOYDL, Zagreb
 INTERMAC d. o. o., Čakovec
 KATA DIVOŠ, Zagreb
 OSN. ŠKOLA, Sveti Đurd
 LJEKARNE PETEK, Mala Subotica
 OBITELJ ŠKVORC, Zagreb
 SUNACRO d. o. o., Zagreb
 CROATIAN CULTURAL SOCIETY, SAD
 HIDROELEKTRA NISKOGRADNJA,
 Zagreb
 MINISTARSTVO KULTURE, Zagreb
 FRANJO TOPLEK, Čakovec

**ZAHVALJUJEMO SVIM DAROVATELJIMA, PRIJATELJIMA NAŠE KATEDRALE.
 KATEDRALA JE PRVI I NAJVEĆI SPOMENIK VJERE I KULTURE HRVATSKOG
 NARODA I ZATO SVAKI DAR ZA NJEZINU OBNOVU UJEDNO JE DOPRINOS
 ZA OBNOVU DOMOVINE I TAKO VIŠESTRUKO VRIJEDAN.**

HRVATSKI LIJEČNIČKI ZBOR - CROATIAN MEDICAL ASSOCIATION

10000 Zagreb, Šubićeva 9, Croatia

Telephone: +385 1 / 46 55 066; Fax: +385 1 / 45 53 129

Žiro račun: 30105-678-12157 - Bank account: Zagrebačka banka d.d. 30101-620-16-70313-840-3271676

Predsjednik President	Prof. D. Orlić	Prvi dopredsjednik 1st Vicepresident	Prof. I. Bakran	Drugi dopredsjednik 2nd Vicepresident	Prim. Viktorija Bradić	Glavni tajnik Secretary General	Dr. H. Šobat	Rizničar Treasurer	Prof. A. Kurjak
--------------------------	----------------	---	-----------------	--	------------------------	------------------------------------	--------------	-----------------------	-----------------

Zagrebačka katedrala, crtež starog portala od Branka Šenoe iz 1926. godine s dijelom pročelja (ugljen i kreda).
Inv. br. 1404, Uprava za zaštitu kulturne baštine

LL

d.o.o. za informatički
inženjering i projektiranje
Kaptol 26, Zagreb

**NOVOOTVORENA TRGOVINA
INFORMATIČKOM OPREMOM**

KUPUJTE IZ PRVE RUKE!

**PLAĆANJE ČEKOVIMA
UZ MOGUĆNOST ODGODE**

Kaptol 26, Zagreb

tel/fax: (01) 4818 315, 4818 316

ll@zg.tel.hr

 **hrvatske
željeznice**

"PAUK" g. o. CROATIA, 10020 ZAGREB, SIGET 16^B
kanc: ZAGREB, VI PODBREŽJE 26, tel/fax: 385 (0)1 6551-161

PAUK
GRADITELJSTVO

NE HODAMO PO ZEMLJI!

design: boanic & vrdovic

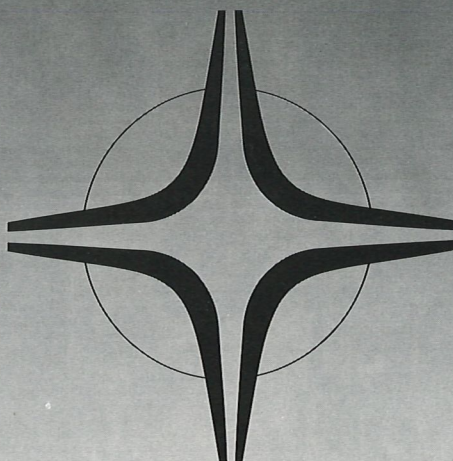
SKELE I NEDOSTUPNI RADOMI

POUZDAN POSLOVNI PARTNER

POKLONITE SVOJE POVJERENJE

NOVO IME

NASTAVLJA TRADICIJU

KOLMAX

NAKLADNIČKO, GRAFIČKO I TRGOVAČKO d.o.o.

Zagreb, Ulica SR Njemačke 6

Telefon: (01) 66 37 770, Tel/fax: (01) 66 37 770

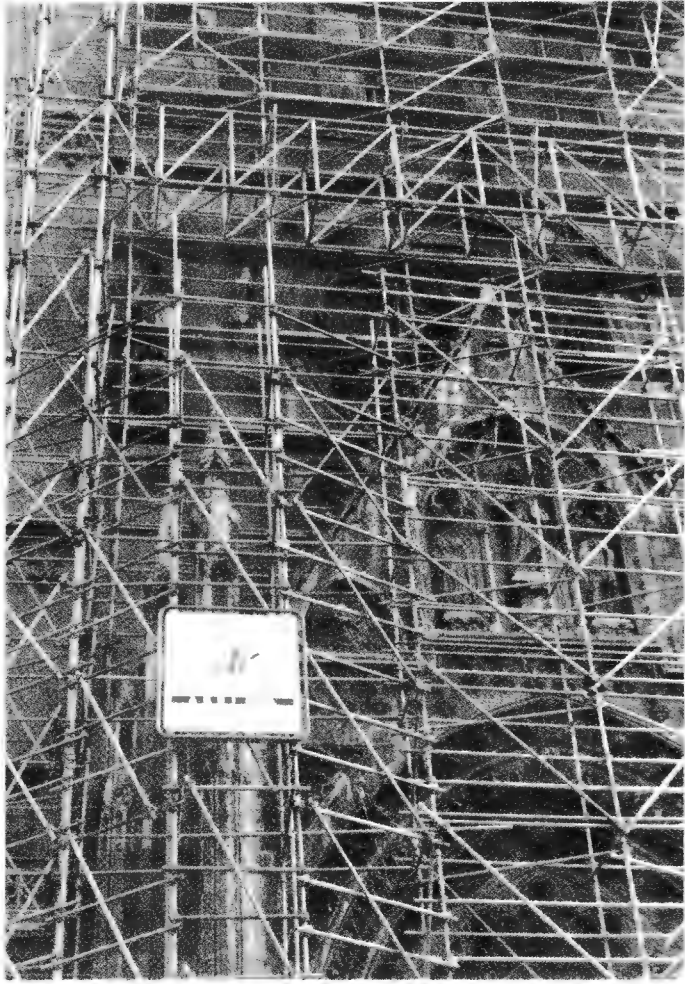
CROATIA OSIGURANJE

utemeljeno 1884.

OSJEĆAJTE SE SIGURNIM UZ CROATIA OSIGURANJE

Osjećaj sigurnosti jedna je od osnovnih čovjekovih potreba. Nažalost, postoje nepredvidive okolnosti koje možda ne možete spriječiti. Osiguravatelj sigurno može ublažiti njihove posljedice. Stoga nudi vrste osiguranja koje vama, vašoj obitelji, prijateljima mogu značiti sigurnost u određenoj životnoj situaciji.

HAK

**Postanite i Vi
našim članom!**

Isplati se!

Jer, kada uočite koja članska prava
i pogodnosti dobivate,
članstvo u HAK-u je zapravo besplatno!

Uvjerite se!

Saznajte koja prava ima član HAK-a.

Što dobijate kupnjom knjižice

AUTO TOURING POMOĆ

U REPUBLICI HRVATSKOJ,

a što kupnjom knjižice

AUTO TOURING POMOĆ U INOZEMSTVU.

Koja članska prava ima **OBITELJSKI ČLAN**

ili član korisnik tuđeg automobila.

Učlanite se!

Učlanite se u HAK

u **AUTOKLUB U VAŠEM GRADU**

ili u Hrvatskom autoklubu u Zagrebu, Draškovićeveva 25.

HAK

**Vaš nacionalni
autoklub**

NOVO
LICE CRKVE

Glas Koncila

KATOLIČKI TJEDNIK GLAS KONCILA

Kaptol 8, 10 000 Zagreb, pp 1011

Uredništvo 01/4814828; uprava 01/4814 836; fax 01/4814832

- nezaobilazan za sve koji izgrađuju suvremenu crkvenu stvarnost
- za sve koji žele poznavati život, djelovanje i stavove suvremene Katoličke Crkve
- prenosi službene stavove vodstva Crkve u Hrvata
- iz evanđeoskih i crkvenopovijesnih nadahnuća osvjetljava i komentira tekuća pitanja crkvenog, nacionalnog i društvenog života.
- otvoren je širokom spektru crkvenopovijesnih mišljenja
- odgovara na aktualna pitanja i izazove
- promiče suvremenu zdravu kršćansku duhovnost i daje duhovne impulse za rast u vjeri, ljubavi i nadi

Glas Koncila - glas za novo tisućljeće!

DJEČJI VJERSKI MJESEČNIK MALI KONCIL - MAK

- ❖ Vjeronaćuna pouka
- ❖ Zabavne provjere znanja
- ❖ Poticaj na činjenje dobra
- ❖ Igra i razbibriga
- ❖ Priče
- ❖ Poster
- ❖ Zanimljivosti
- ❖ Stripovi...

... Djeca ne rastu samo uvis, već i duhom - čitajući Mak!

U izdanju Glasa Koncila stotinjak različitih naslova knjiga i priručnika s područja teologije i pastoralna obogatilo je djelovanje Crkve! Potražite naš katalog izdanja!